

lár formaszerű áttérését pedig én — bár az egykoru Istvánffy is írja — minden kételyfelettinek nem látom] és Nisovszky Szaniszló. Unitáriusok voltak Bornemisza Farkas, a főhadi tanács tagja, az ország főbb tisztviselői, a fejedelmi tábla birái sat. Római katolikusok maradtak: a két Báthory-testvér: István és Kristóf kevesed-magukkal . . . Dávid F. ez évben hív fáradozásai elismeréseül tényleg már unitárius hitet valló egyháza által unitárius püspökké választatott. . . . Leghathatósabb bizonyíték azonban Dávid F. és hitfeleinek ez évi nagy sikerei mellett egy minden unitárius szívben maig is élő hagyomány lelkesítő emlékezete. Midőn t. i. a gyula-fejérvári hitvitáról eklézsiájába, őt áhitva váró hívei közé visszatért, a nép az ő kettős diadala által föllelkesülve elébe ment s ujjongva fogadta. Ő kérésökre Thorda- és Belközéputcza szögletén — hol híveivel találkozott — egy nagy kerek köven beszédet tartott hozzájuk s az *Egy Istenről* oly elragadó ékesszólással beszélt, hitelveit oly általános tetszés közt fejtegette, hogy a nép, a közte — sőt annak élén — volt ősz Heltaival együtt vállain vitte be őt a piaczi nagy templomba s az egész város az unitárius hitvallásra tért át . . . E hagyományt némelyek 1540-re minden alap nélkül teszik; mások 1566-ra. Én a Cornides-gyűjteményben talált egy följegyzés s a fennebb előadottak után ez évben történtnek tartom. Az 1568. év igaz joggal viselheti az *Unitárius hitvallás és egyház* születése évének nevét.

X.

(1569.) Belső és külső visszahatás. Major György támadása s Dávid F. önvédelme. A nagyváradai döntő hitvita. A Tiszán inneni és tuli reformált superintendentiák s a wittenbergi egyetemi magyar tanulók ellenvégezései. Dávid F. Prédikációi s polemikus és egyházi szónoklata jellemzése. Krisztus országáról irt könyve erkölestani része. A Dávid F. szerénti unitáriusság.

A gyula-fejérvári második nagy hitvita erős visszahatást idézett elé II. János [Zsigmond] birodalmában, a mi mind benn, mind a külföld Kálvinhitü egyházaiban ellenséges irányu tényekben nyilvánult. Dávid F. zsinati egybehívó levelében élénk rajzát adja az elsőnek. „Magyarországi egyházi szolgatársaink és atyánkfiai — ugymond ő — nem csak minket gyaláznak, a kik Isten megismert igazságát védni és megszilárdítani tartozunk; hanem a velünk egy tudományt valló papokat is az ország törvényei ellenére helyökről elkergetik, hitök megtagadására kényszerítik; a kiket közējök eklézsiába kirendelünk, szidalmaznak, magán vetélkedésre hívják ki, az igazság oltalmazásától eltiltják, öngyözelműkről s a mieink zavarba jöttéről mesterségesen kigondolt hireket közölvén: a keresztény és atyafiui szeretetet megszegik, botránnyt és veszekedést támasztanak, s azoknak, kik még tanaink igazságában eléggé megerősödve nincsenek, szívét sebezve, lelkiismeretét megháborítják.“¹⁾

¹⁾ *Egyháztörténelmi Emlékek*. I. Oklevelek s rok. törgy. VIII. sz.

Németország tudós-világa harcra készen állott szembe Dávid Ferenczcel és Blandrátával. Zanchi Jeromoson kívül Major György wittenbergi egyetemi tanár is könyvet irt ellenök, s izgatva a népet és fejedelmeket, czáfolva a fejevári hitvita tételeit: *az Istent állatában egynek, személyében háromnak s egyetlen Fiát egyszemélyű, de kéttermészetűnek igyekezett bebizonyítani.*¹⁾ Az önvédelem írói annak a vitakérdésekre vonatkozó tartalmát bőven, sok helyt szó szerint adják, csekély tudományi értékére indokoltan rámutatva. „Major művénel — ugymond Dávid F. hidegebb, izetlenebb és meddőbb ez időben világ elé nem került. Ő a szentírásról csaknem egészen megfeledkezve, okoskodásai erejét conciliumokra, a szentatyák írásira, symbolumokra, pápai rendeletekre és templomi énekekre alapítja.“ . . . Való, hogy e művet sem a kérdések új oldalról felfogása, sem ismeretlen érvek nem teszik írója nevéhez méltóvá, s mint olyan, daczára annak, hogy a fejevári hitvitán már tárgyalt kérdésekkel foglalkozik, annak theologiai színvonalán alól áll. A *Háromság és Krisztus öröktől fogva születése* az orthodoxia oly elhasznált s tartalmatlan érveivel van benne védve, melyek egyfelől a gyermekesség, másfelől az obscurantismus határiba csapongnak át, míg Dávid F. és Blandrata theologiai álláspontja a védirat folyamában szilárdul s tanaik igazsága tisztább és határozottabb körvonalokban emelkedik ki e vitából, homályba borítva az ezen művével tudományos híret nem gyarapító német theologust. Dávid F. műve tárgybeosztás, logikai érvelés és irány tekintetében az ő rhetorikai és dialectikai erejét itt is nagy arányokban mutatja. Major Csáki kánczellárnak levélben ajánlotta támadó művét, Dávid F. is védiratát; Major ajánló-levelében kisebbiti őt, jó indulatát irányában megingatni, sőt ellene fölingerelni igyekszik; Dávid F. szellemdús feleletet irt rá, finom elmeéllel, megnyerő modorban, a személye és tanai elleni izgatásokat értelmetlenné téve vagy ügyesen fordítva ellenére vissza. Azután a mű czáfolatára tér át s ellenfele érveit és okoskodásait izeire szétszedve, kimutatja a szentírások igaz értelmével összeegyeztethetlenségöket, azt is bebizonyítja, hogy Major nem a reformált egyház hívéhez illő, de egészen katolikus álláspontot véd, azoknak nyújt kezét, kik a reformatio legnagyobb ellenzői, mintha a pápa szolgálataiba állott volna, kinek zsarnoki hatalma megtörése volt a reformatio egyik legfőbb célja s jogalapja, s hogy ő ép azon fegyverekkel harcol most ellenök, melyekkel ezelőtt a katolikus egyházban félistenként uralkodó pápa és követői Luther és Melancton, a lelkiismeret-szabadság ébredést hirdető ezen pacsirtája ellen.

„Felhozza Major — ugymond Dávid F. állításai mellett a régi szentatyák hosszú sorát; de mellőzi a legelsőt, Polykarpust, János tanítványát, a ki mindig egy Istenről, Krisztus atyjáról szólt, ahoz imádkozott, nem említve háromságot, állatot, személyt s más értelem nélküli szókat; mellőzi Ignácot, a ki az Antiochiabeliekhez küldött levelében világosan írja, hogy Krisztus soha más Istent nem hirdetett,

¹⁾ *Egyháztört. Eml.* II. Dávid F. irod. emlékei. XXX. sz.

mint az egyetlenegy, az ő Atyját; mellőzi Kelement a harmadik, Irenaeust a negyedik szentatyát, a kik még élénken emlékeztek az apostalok hagyományszerű tanításira s mind az egy Istent tartották Krisztus egyháza alapjának s erős kösziklájának, mely utolsónak idejében azonban már kezdték fejöket felütni a háromságosak . . . ¹⁾

„Major — ugymond Dávid F. számtalan conciliumot számlál elő, csak azért, hogy őket elnyomhassa, babyloni dühében feledve, hogy ha egynek tekintélyét elismeri, el kell ismernie valamennyiét, s ekkor ismét visszatérhet a misére, a hét szentségre, a purgatorium, barát-élet, papnőtlenség tanaira, a szentek és halotti ereklyék imadására, mert ezeket is mind conciliumok határozták. Borzasztó hatalommal uralkodtak ezek egy évezrednél tovább a katolikus világon: eltörölték az igaz vallást és isteni tiszteletet, a próféták és apostalok korabeli isteni dicséreteket zsidó és pogány szertartásokkal cserélték fel, idegen nyelvet erőszakoltak az eklézsiákra s vénasszonyi siralmas nótákat és haszontalan pápistás énekeket hoztak be. Álljon itt közülök egy-kettő.

Oh boldog fény, Szentháromság!

[*O lux beata, Trinitas!*]

Áldott légy oh Szentháromság!

[*Benedicta sit Sancta Trinitas!*]

Üdvöz légy tenger csillaga!

[*Ave maris Stella!*]

Üdvözlégy Királynő, irgalomnak anyja! [*Salve Regina, mater misericordiae!*]²⁾

Meg más kettő:

Mária, kegyelem anyja, irgalomnak édes anyja!

Tartsd távol ellenséginket, sirunknál végy hozzád minket. ³⁾

Üdvözlégy magyarok létrája,

Melylyel Krisztus, ég királya

Mindent magának szerze . . . ⁴⁾.

Ki vágyik vissza e sötét korba? Kinek elégítik ki hitbuzgóságát ez értelemnélküliségek? Nagy meggondolatlanság ez Majortól — így kiált fel Dávid F. ki bölcs férfi és régi theologus! Hát ezért ontotta vérért annyi vértanu? Ezért küzdött az emberiség jobb fele a reformatio szent harcában? . . . Major annál inkább érdemli a megrovást — ugymond ő — mert csak a szolgaságot és babonás sötétséget terjesztő conciliumokról emlékezik meg, mellőzve a sardikait, mely átok alá-

¹⁾ A ív, A₅—A₈ levél.

²⁾ A ív, A₃ levél.

³⁾ Maria, Mater gratiae,
Mater misericordiae.
Tu nos ab hoste protege,
In hora mortis suscipe. — B ív, B₈ levél.

⁴⁾ Ave Scala Hungarorum!
Per quam Christus Rex Coelorum
Ad se traxit omnia. — Q ív, Q₅ levél.

vetette azokat, kik a Krisztust születettnek és nem-születettnek mondták, mint Lombard Péter, a Major tanítója; a sirmiumit, mely kárhoztatta azokat, kik Krisztust a mindenség teremtésében Isten szolgájának [*minister Dei*] hirdették; az efesusit, mely az örök ígét az Atya örök állatából születettnek állította. Mit mond erre Major? kérdi Dávid F. megengedi e, hogy Krisztus született állat [*essentia genita*], Isten szülő állat [*essentia gignens*] legyen? ¹⁾

Ezután vádjaira tér át. „Eretnekséggel vádolja őket Major — írja Dávid F. hogy tagadják Isten háromságát. Ám tegye, de ők állítják, hogy e szerint Krisztus, az apostalok és próféták is mondhatók eretnekeknek, mert azok sem tanítottak más Istent, mint ők ²⁾. Pál oly Krisztusról tanít, a kit ők láttak, érintettek, a kiről Péter [Cseleked. 4. 10.] prédikált; a miket ha Major megfontol, látni fogja, hogy az apostaloknak soha gondolatában sem volt egy láthatlan, megfoghatlan, nem szenvedett, halhatatlan, örökkévaló, soha sem látott Fiu, a ki önmagától való, önmagában létezett Isten legyen, legfelsőbb Jehova, ég és föld teremtője ³⁾. Arius tanai követésével is vádolják őket, de alap nélkül. Nagy Constantin egész birodalmában Arius minden könyvét összegyűjtetvén megégettette; ellenségei írhattak tanairól a mi nekik tetszett. A mit ő valóban tanított, meglehet hasznos lenne tudniok a mostani zavarok közt; de a mit hitvallásáról Sándor, alexandriai püspök, győztes ellenfele hagyott hátra, nem teljes hitelességü, s ha az, nem egyező Dávid F. és Blandrata s híveik tanaival. Hosszu üres és felületos okoskodások után, melyek ellenfele hittanait meggyöngíteni nem voltak képesek, utoljára Major gyáva lelkek szokása szerint a vérontás védeszközéhez folyamodik, evvel is elárulva, hogy a pápa lelke vezérli . . . „Ők is emberek — jegyzi meg erre Dávid F. gyarlóságuk a sértés nem türésére s visszatorlására ösztönözné. De nem teszik, Istenért és szent Fiaért, sőt egy keresztény atyával azt felelik: Mikor valaki téged gyaláz és bántalmaz, erőszakosságra csábit s viszonozidalomra ösztönöz, olyankor hallgass, maradj néma s ne pirulj; bűnös a kihívó, a ki téged is magához hasonlóvá akar tenni. Ha hallgatsz, gyalázkodó lesz a neve, s te az, a ki őt méltán megvetetted. Ha te is azt miveled, mindkettőtököt elítélnék, fölmentve senki sem lesz. Az igaz türje szótlantul a méltatlanságot, ne gyakorolja, hallgasson lelkiismeretére, figyeljen a jók véleményére inkább, mint a rágalmazók gyalázkodásaira. A ki boszut áll, Krisztus egyházának nem tagja. Járjanak ők ennek nyomán . . . Illesse hát — mondja Dávid F. — ellenfelök az *eretnek* egész világtól gyűlölt szavával s ügyöket tegye utálttá, ők békén viselik, imádkozva azokért, kik átkozzák, lelkiismeretök nyugalmát s az általuk hirdetett igazság ügyét mindennek szivök teljes gyönyörével teszik elébe, hálát adva Istennek azon nagy kegyelemért, hogy őket, méltatlanokat, méltóknak tartotta arra, hogy

¹⁾ A ív as—as levél.

²⁾ C ív, C₂ levél 2. oldal.

³⁾ D ív, Dvii levél 1. oldal.

azért az emberek boszantását, kárhóztató ítéletét és szitkait hordozzák“¹⁾.

A vita érdeméről az önvédelmi irat több helyen szól, de az érvek az isten-egységi s Major háromsági tanai tárgyalásánál központosulnak: „Egymástól személyileg és tulajdonságaikra nézve — mondja Dávid F. — valósággal különböző három Istenről a próféták és apostalok írásaiban sehol emlékezet nincs. Isten a legegyszerűbb lélek, mely összetételből nem állhat, megosztást nem tűr, mert számszerint egy, kettőt vagy hármát nem jelenthet, senkitől nem született, öröktől fogva s egyedül önmagában való Isten; ezen tulajdonságáért mondatik a szentírásban számtalan helyen egy [*unus*], egyedüli [*solus*] Istennek. Ha több lenne, legfőbb isteni tulajdonsága, egyszerűsége szünnék meg. Ezt a nem összetett, nem is megosztott, nem mástól származó, nem változó, egy igaz Istent, Krisztus Atyját tisztelték és imádták minden idők igaz szentei és valódi keresztény lelkei, mint mindenek teremtőjét és fenntartó Atyját“²⁾.

Ezzel szembe állítják a védirat szerzői a háromságos Istent, három képben, utalva arra, hogy olyak mindenfelé található katólikus egyházakban. Az I. kép hármás emberi ábrázattal rajzolt Isten, ülő-helyzetben, vállain hullámos redőjű palást, melle előtt a testet le a lábbig elfedő paizsban párhuzamos vonalokból alkotott háromszög ábra, melynek szögei ugyan annyi köröcskében végződnek, az elsőbe latinul beírva: Atya [P.], az evvel szemben állóba: Fiu [F.], az egybefutó szögbe: Szentlélek [S. S.] a szögek felső vonalába írva: *az Atya nem Fiu*, a jobb felső és alsó szög vonalára: *a Fiu nem Szentlélek*, a bal szögek vonalába: *a Szentlélek nem Atya*. A három szög középpontján egy kör s belé szintén e szó van írva: Atya [*Pater*] ebből három sugár megy a három külön szög köröcskéjébe, a három sugár vonalában e három mondat olvasható: *az Atya Isten, a Fiu Isten, a Szentlélek Isten* . . . A kép fölé ez van írva: *Van és nincs* [EST ET NON EST.] E bálványkép — ugymond szerző — a Háromságról való mise elébe van téve azon könyvben, melynek neve: *A boldogságos szűz imakönyve* [Officium beatae Virginis], s a mely Rómában 1553-n nyomtatott ki.³⁾ E kép a három-egység képtelenségét csaknem matematikailag tünteti elő. A II. kép buja tenyészetű keleti növények közül látszik kiemelkedni, termetes nőalakot ábrázol, fején hármás korona, rajta kereszt, a korona alól három dús hajfonadék ágazik ki s mindenik gazdag szalagcsokorban végződik; vállán papias öltöny szabásu lepel, melynek két oldaláról két-két kereszttel diszitett hosszú szalag nyulik alá, baljában arany-alma s rajta kereszt, jobbában szintén jókora nagyságu kereszt, mely derekán szalaggal van átkötve. E bálványkép

¹⁾ b ív, b₄—b₅ levél.

²⁾ H ív, H levél 1. oldal.

³⁾ H ív, H₄ levél.

⁴⁾ H ív, H₄—H₅ levél.

⁵⁾ H ív, H₄ levél.

a krakkói vártemplomban van s minden év Szentháromság-vasárnapján a nép elé imádás tárgyául szokott kitétetni, lengyel neve: *rachos*¹⁾. Mint művészi tárgy, kezdetleges, durva mű, mint vallási jelvény borzadályt, nem ájtatosságot ébreszt a szivben. A III. kép ivalakra faragott s csillaggal diszitett párkányzatu köven ülő-helyzetben fénysugárral körítve rajzolt három fiatalkoru emberi ábrázat, csupasz ajakkal, dús szakállal, fejöket háromszögü lapos csucsív-vonal, a testet bő redőzetü lepel fōdi, mindkét karon három-három kéz, mindkét láb három-három lábfeben végződik. E rettenetes bálványkép neve: LI-GAEUS, Felső Magyarországon Beregszász mezővárosban volt meg, Munkács vára alatt. E bálványokat a könyv írásakor tisztelőik hihetően Ágoston könyvéből vették — ugymond író — a ki a háromság tanának kifejtője és buzgó művelője volt, s a ki szerint a szentírásban egy hely, sőt szótag sincs, a mi az Isten háromságát ne mutassa. Bár hová fordítson az olvasó, az egy, két és három Isten mindenütt elébe kell hogy tűnjék . . . Oh mélységes lelki sötétség! kiált fel Dávid F. Világosság Atyja! Szánd és szabadítsd meg e vakságbansynylődöket a te szerető szent Fiad által!“²⁾

Major theologiai álláspontja ezen nagy gyöngéi mellett, alig lenne felfogható a szerfōlötti gyűlölség és üldözési viszketeg oka, melylyel ő Dávid F. és Blandrata iránt viseltetett, s mely művében léptenyomon feltűnik, ha nem lenne ismeretes amaz igazság: *a kitől félünk, gyűlöljük*. Személyöket már az ajánló-levélben gonosz indulatulag rója meg. „A keresztények — kérdi éles szemrehányás hangján — az ezeréven tul élt katolikus és orthodoxus egyháznak, a szentatyáknak, martyroknak és hitvallóknak hisznek-e inkább, vagy Dávid F.-nek és Blandratának, e Samoseta és Arius-féle pokoli szörnyeknek, az ördög azon förtelem-edényeinek [*cloaca*], a kiknek vakmerősége oly nagy, hogy a világ ez utolsó nyomorult és felháborodott századában azon tiszteletre méltó és szent egyház közönségének ellene mondani, tanait marczangolni és megugatni nem irtoznak?“³⁾. Sőt állását és régi hírnevét megcsorbitó ezen gyalázkodásnál sem állapodva meg, nem átallotta, nem pirult nem csak a fejedelmeket, de csaknem egész Európát felhívni, nekik, mint szokás az elítelt és kárhóztatott szakadóknak és eretnekeknek, vérök kiontására, és azt sürgősen kívánta, azért, hogy a rossz tovább ne harapozzék. Majort epéskedő gyűlölsége annyira vitte, hogy rágalmazásában rég meghaltak porait sem kimélte⁴⁾. „Nem irigylik — ugy mondanak ök — a nagy doctor és theologus ezen főbenjáró ítélete által szerzett dicsőséget, hogy a római pápaként dühöng ellenök, s bāmulates felfuvalkodottsággal hadat izent Istennek és egyházának, a melyé egyedül az ítélethozás

¹⁾ *rachos* szlávul gyűlést is jelent; itt a szó az egyházi összegyűlekezésre vonatkozik.

²⁾ H ív, H₅ levél.

³⁾ P ív, P₃ levél 2. old.

⁴⁾ A ív, Av levél.

joga; nem bámulják Major jogbitorlását, sem el nem csüggednek; mert látták azt Krisztus életében is; tudják, hogy Isten néha mentőkre hagyja a felfuvalkodottakat, azért, hogy másokat vigyázatra serkentsen. Jól látják ez új lelkiismeretbirók dölyfét s elméjük elbizakodását, uralomra vágyásukat, vérszomjas természetüket s szívök telhetlen fösvényiségét, mely új pápákként tünti fel őket, a kik, ha éber vigyázat nem lesz rájuk s tanácscsal és ima által vissza nem útasíttatnak, rövid időn új zsarnokot hoznak az Ur Jézus Krisztus nyájára s irgalom nélkül összemarczangolják és elszélesztik. Bár mint dühöngjön azonban Major az ő személyök ellen, eretnekséggel vádolva, ítélet nélkül, gyűlöltté téve a világ előtt s vesztőkre mindent megkísérelve: őket más lélek vezeti, tudják, hogy fegyverök nem a testi-ségé, hogy a mit Krisztus eltűrt, nekik is el kell tűrniek, el is tűrnek mindent s égi Atyjokat kérik, hogy Majornak és másoknak is, kik őket káromolják és üldözik, vakmerőségét kegyelmesen bocsássa meg, s ne verje, de áldja meg ¹⁾). Azonban meggondolatlan buzgalmukban és följerjedésökben bármint forrongjanak, szentatyáikkal és symbolumaikkal őket boszantva, s bár az eretnekség bélyegét süssék ezerszer rájuk: ők Luther buzogányát, melyet kezeikbe vettek, s a melylyel ő a római pápát meghajlásra bírta, szilárdan tartják, és sem Major, sem más nagyobb theologus által elvétetni nem engedik, a harcz kimeneteletét jó lélekismerettel Isten igazságában s szerető szent Fiában való bizalommal békében elvárják, bizonyosak levén abban, hogy munkájok sikertelen nem lesz, és hogy közel az idő, midőn Isten Sionnak segítségére jövend ²⁾). Az ő tisztök az Ur akaratának betöltésére, tudományának dicsőségeért minden veszedelem elhordozására készen lenni. Minő lélekismerettel látandja majd Major az ő véröket kiomlani, kik magukat a legártatlanabb embereknek tartják s a próféták és apostalok tudományának megrontatlanul engedelmeskednek az apostali hitforma értelmében? az az ő dolga, számoljon érette önmagával . . . Major könyve végén izgatva serkenti a királyokat, fejedelmeket és polgári hatóságokat, hogy az ő három személyü Istenét oltalmukba vegyék; azon kegyes férfiakat, kik szörnyét ostromolják, az egyház rágalmozó pestiseinek nevezve, érdemeseknek mondja arra, hogy kiátkoztassanak, elkergettessenek s az emberek közt hajlék számukra sehol ne adassék, hanem Constantinus és Theodosius császár rendeletei szerint megölettessenek . . . „Nagy a Major buzgósága — jegyzi meg Dávid F. — de nincs Isten tudománya szerint, nem tesz vele mást, mint lelke beteges hóbortját árulja el, a kit az ellenök való igazságtalan gyűlölség, harag és bosszuállás sovár vágya izgat. Gonosz vezeti őt, bűnös indulatok möcsarában fetreng, hazug ő és gyilkos, mert véres bosszuállásra vágyik, s úgy menydörög és szórja villámit ellenök, mintha Isten és egyháza ellen valami megbocsáthatlan bűnt követtek volna el . . . De térjen észére — kéri őt — hirtelen haragját

¹⁾ A ív, Av—vi levél.

²⁾ B ív, Bvi levél.

mérsékelje; rossz tanácsadó az, a ki őt e cselekedetre ösztönzi ¹⁾; tisztességes állását, tudománya tekintélyét kimélje, s vénasszonyos szabadkozásaival, az egyházért való siránkozásával ne tegye magát gúny és nevetség tárgyává. Ily nagy ügyhez férfias, komoly eljárás illik, nem gyermekeskedés, a mit senki számba nem vesz. Higyje el Major, közeledik az idő, midőn a sötétség elmulik s a nagy Babylon nagy zörejjel omlik össze, az Istennek igazsága visszatér és a földön újra elterjed, a világ és annak fejedelme ellenkezése daczára is. Major és társai ok nélkül szegülnek ez ellen . . .“ ²⁾

A sajtó terén folyt ezen küzdelem a rá figyelmező elméket annál inkább izgatta, mert még a fejevári hitvita bevégezve nem volt; a hívek lelkiismerete nyugtalanul várta a vitatott kérdések iránti megállapodást. Dávid F. azt csak országos közzsínaton vélte elérhetőnek. Mint nevezetes fordulat volt észlelhető a közszellemben, hogy kivált az erdélyiek azt a magyarországi részekben s a vitatkozást magyar nemzeti nyelven ohajtották tartatni. Az országban az a hit volt elterjedve — mondják Melius és hívei — hogy ez az utolsó és döntő hitvita lesz ³⁾. Az idő és események igazolták is. De nemcsak ez okok, hanem főleg a magyarországi részekben a Dávid F. részén levő papok háborgatása s e miatt püspöküknél panaszolkodásuk befolyással volt arra, kiknek ez bántotta lelkiismeretét, s a baj orvoslását, hitvallásukban a királynál törvényes megvédelmeztetésüket sürgették. Zsinati egybehívó levelében érinti ezeket Dávid F. hangsúlyozva, hogy ő mást nem tehet: „a mit eddig tanított, a minek igazságáról meg van győződve — ugymond — hitvallása egyszerűségét és tisztaságát neki védelmezni oly kötelessége, mitől el nem állhat, s hiszi, hogy a kegyes hívek ezt át fogják látni. A vele egy értelmű levők az ellenféltől gyakran bántalmaztatnak, vitára kényszerítettnek s mivel könyveiket valamennyien olvasni nem tudják, kérték őt, hogy magyar nyelven legyen a vitatkozás, a kétség alatt álló kérdések terjesztessenek nyilvánosság elé s úgy jöjjön létre közmegállapodás. Ezen kegyeseket meg nem vigasztalni s az igaz hitben meg nem erősíteni nagy véték lenne Isten és emberek előtt. Ezért határozta ő — ugymond — október 10-re Váradra hívni egybe a zsinatot, s hitvallása főbb pontjait magyar nyelven tételekbe foglalva össze, kibocsátotta híveihez; a Tiszán tuli és inneni superintendentiákhoz a fejedelem tett iránta intézkedést. ⁴⁾ Melius elébb nem akart megjelenni, a fejedelemhez irt levele arra mutat ⁵⁾; mint önhatóságú superintendens nem ismerte el Dávid F. meghívási jogát, de később az udvar főembereitől megértette annak akaratát s bizonyos föltételeket kötve ki, ellenkezőt határozott. Mentései során most is jellemző kifejezésekkel él Dávid F. és követői

¹⁾ F ív, Fvi levél.

²⁾ C ív, Cs levél.

³⁾ *Lampe* . . . 266. 1.

⁴⁾ *Egyháztörtén. Emlékek*. I. Oklev. s rok. tárgy. VIII. sz.

⁵⁾ *Lampe* . . . 252—54. II.

ellen. „Pál tanítja — ugymond — hogy az eretnekeket kerülni kell, de azt, hogy ellenfelüket legyőzzék, mint eddig is sokszor tették, s ügyökért szenvedjenek, szépnek és dicsőségesnek tartják; ezért, valamint azért is, hogy a felség parancsának engedelmeskedjenek, Istennek az ő gondviselésökre bizott egyházait védjék s Krisztus aklától a farkasokat távol tartsák, — bár eredményt most sem várnak — a kitüzött zsinaton megjelenni készek; kikötik azonban, hogy Tiszántuli atyjokfiat is hívassák meg, tüzessék ki alkalmas idő, hogy az elmenetelben akadályozva ne legyenek, választassék czélszerű és biztos hely, s a vita rendje és módja határoztassék meg a felek egyetértésével. Most — ugymond Melius — ezek közül semmire sem volt tekintet: elhatározta Dávid F., eljött véletlenül, joguknak erőszakot tett ellenébe, Tiszántuli atyjokfiaira nézve hozzá férhetlen helyet választott, szüretidőre, mikor mindenki el van foglalva, nem küldetett számukra menlevél s oly rövid időhatár tüzetett ki, hogy ők császári uroktól eljövételre engedelmet sem nyerhettek; ezen akadályokat immár nem egyszer tapasztalták Dávid F.-től, a mi méltán költi fel gyanujokat, hogy ő mindezeket mesterségesen azért gondolja ki, hogy ellenfelei idejében meg nem jelenhetvén, a jog és igazság ellenére szörnyü tévelygéseit annál könnyebben terjeszthesse. Kéri azért a fejedelemtől ezeknek megfontolását s orvoslását.“¹⁾

Ugy látszik, a fejedelem ez ellenészrevételek daczára kívánta a zsinati hitvita megtartását. Melius egy másik előterjesztésében rá újból készségét jelentette ki, csak egy heti halasztást kívánt, a mit meg is nyert s föltételeit írásba foglalta, a miknek megtartása nélkül a vitatkozást lehetlennék ítélte. Első volt: „hogy a vitatkozás a szentírás szavaiból legyen, hozzátétel s elvétel nélkül; ő és társai a szentírás régi magyarázóinak s az egyház orthodox tekintélyeinek meghallgatását — mint a kik az ellenfél által idézni szokott újabb időbeli írásmagyarázóknál szavabevehetőek — követelik, az új szövetségi világos írások elleni magyarázatokat el nem fogadják, az ellenfél hosszas beszédei, gúnyolódásai és az ő állításaik nevetségessé tétele ellen tiltakoznak, 3—4 felelgetőnek a vitatkozásba bele vonását nem türük, a vitatkozás vezetésére s a tárgytól eltérők rendre útasítására két-két biró választását, a vita folyamának a felség által latinra fordítva az európai nevezetesebb egyetemekre megküldetését kérik, melyeknek ítéletei a kétes kérdések felett döntőleg határozzanak, végre ezeknek megtartása iránt magukat királyi levéllel kívánták biztosítani.“²⁾ A király az utolsón kívülieket elfogadta, valamint némi észrevétellel Dávid F. is; utóbbi a következtetés által bizonyítást nem akarta megengedni, azt sem, hogy ő egyedül vitatkozzék; miért hivta volna akkor meg — ugymond — atyjafiait Erdélyből és Magyarországból? Végre a vita folyamának külső akademiák elé terjesztését sem fogadta el, mert szerinte azok is az ő peres ellenfelei; nézete az,

¹⁾ *Lampe* . . . 253—54. ll.

²⁾ *Lampe* . . . 254—256. ll.

hogy ők vitatkozzanak, s az ítéletet hagyják a hallgatókra és az Istennek tüzére, mely megpróbálja az aranyat, ezüstöt és polyvát. ¹⁾ Az általa országos zsinat elé terjesztett vitatételek ezek voltak: „I. A római pápa által vallott Háromság tulajdonképen négység, sőt ötség: egy állat, mely Isten, három külön személy, melyek mindenike Isten, és egy ember Krisztus. Dávid F. szerint az Isten csak egy, az az Atya, kitől és ki által minden, s a ki mindenek felett van, a ki bölcsesége igéjével s szája lehelletével mindent teremtett. Ezen kívül más Isten nincs, sem három, sem négy, sem állatjában, sem személyében levő, mert a szentírás ilyen hármasság Istenről sehol nem tanít. II. Egy az Isten Fia, a Jézus Krisztus, Isten és ember. III. A szentírásban az Isten állatából öröktől fogva született s valóságban, létezett Isten-Fiu sehol nem említetik, nem olyan, a ki a Háromság második személye lenne s mennyből szállva le, megtestesült volna. Ez elvetendő emberi találmány s babonás vélemény. IV. Más Isten Fia nincs, mint a ki Szentlélektől a szűz méhében fogantatott és született. V. Jézus Krisztus Isten és ember, de nem magától való, hanem a kinek az Atya adta istensége teljességét, ő fogantatta a Szentlélek által, megszentelte s világra küldötte. VI. Krisztusnak Istennel egyenlősége olyan, a milyent neki Isten adott, megmaradván ő mindenek felett való isteni fölségében. VII. Isten Fiának, Isten örök gondolatában létét nem tagadja, mert előtte az időben különbség nincs, neki minden jelenvaló; de hogy öröktől fogva született volna, a szentírás sehol nem tanítja. VIII. Krisztus az Isten Fia, nem volt sem tisztán ember, sem tisztán Isten, mielőtt az angyal Máriának s a pásztoroknak megjelentette; ő testileg Dávid fia, lélek szerint Istené, fölkent közbenjáró, főpap, bíró és Ur minden mások felett, reményünk, üdvünk. IX. A Szentlélek nem önmagától való Isten, nem harmadik személy a Háromságban, de az Atya és Fiu lelke, örökség pecsége, éltető erő, kiöntve ránk, hogy bennünk és cselekedeteinkben megláttassék.“ ²⁾

Ily előzmények után nyílt meg 1569. octob. 20. a nagyváradi országos nagy hitvita. „Jelen voltak — ugymond az erről készült leírás előszavában Dávid F. a fejedelem és udvara minden népe, minden sereginek hadnagyi és vitézei és sok más jámborok“ — Erdélyből és a magyarországi részekből Dávid F. és követői, Magyarországról Me-

¹⁾ *Egyháztörtén. Emlékek.* II. Dávid F. irod. eml. XXVI. sz. A ív, A4 levél.

²⁾ *Lampe*, a reformált egyházak története című latinul írt műve 223—230. lapjain ily cím alatt közli e vitatételeket: *Propositiones aliae IX. Francisci Davidis ex ungarico sermone in latinum conversae et in eadem Synodo Varadiensi exhibitae.* Hogy ezek a váradi hitvita tételei voltak, való; de nem azok a 226—227. lapon levők, melyeknek címe ez: *Propositiones Francisci Davidis impiae et in sacro sanctam Trinitatem blasphemae, De Uno vero Deo, Christi Patre . . . De Filio . . . De Spiritu Sancto.* Ez Dávid Ferencz azon Hitvallása, melyet még 1557-n megjelent ily című művében az A ív, A11—111 levelen lehet szót szerint feltalálni: *Refutatio Scripti Petri Melii, qua nomine Synodi Debrecinae* sat. MDLXVII [Látható: *Egyháztörtén. Emlékek.* II. Dávid F. irod. emlékei XIV. sz. a. magyarul kivonatban e mű 85—86. lapjain.]

lius és a Tiszán inneni és tuli superintendentiák papsága. A vitatkozás világi vezetője Békes Gáspár volt, közbeszólók Dávid F. részéről: Boesckay György fejedelmi tanácsos, Heltai Gáspár kolozsvári prédikátor, Kozárvári Pál és Basilius István kolozsvári prédikátorok, Vásárhelyi Ambrus, Sasvári Gergely, Kraccer György; Melius P. részéről: Radics Gáspár gönczi plébános, Erdődi Gáspár, Károlyi Péter, Thuri Pál, Czeglédi György, Tordai Ádám, Hellopeus Bálint, mindkét részről kilencz-kilencz vitatkozó, s mindkét fél fölött állott maga a fejedelem. ¹⁾ Jellemző e gyűlés egybealkotására és a vitatkozásra nézve, Blandratának a vitában részt nem vevése, a minek oka hihetően a vitatkozás magyar nyelven folyása, másfelől az, hogy a mint Dávid F. a magyarországi részekbeli unitárius egyházak papságát, úgy Melius is meghívta a felső magyarországi Kálvin szerint reformáltakat, kiknek nevében a vita második napján Radics Gáspár azon figyelemre méltó nyilatkozatot tette: „hogy ők mint Meliussal egyenlő vallásban és tudományban levők, ezen atyjokfiainak segítségére jelentek meg, hogy tehetségek szerint az igazságnak oltalmazásában velök együtt lennének és a hamis tudományt megmutatnák. Nemcsak személyökben vannak pedig jelen — ugymond — hanem a több magyarországi atyafiak képében is, kiket a fejedelemnek ajánl . . . Megjelenésöket avval indokolja, mert örvendettek, hogy az Isten a fejedelmet arra vitte, hogy közönséges disputatióban az igazság kiválasztassék és a hamisság eltávolitassék. Ezt tették hajdan is az igaz jó fejedelmek, mint Nagy Constantin, a ki Nicenum városában egybegyűjtven az egyház tagjait, Ariusnak a száját bedugaszolá s eretnekségeinek véget vete. Minthogy ők ő felségében is oly ügyekezetet látnak, mint az egyház együgyű szolgálói, örömmel jöttek városába . . . “ ²⁾ Az ötödik napi vita kezdetén ismét Radics kérte a fejedelmet, hogy birákat nevezzen ki, a kik megítéljék mindkét fél feleletét, s azután a vesztes fél megbüntettesék, különben a vetélkedésnek vége nem lesz. A felföldön, Kassán közöttük és Egri Lukács közt is támadott volt ilyen vetélkedés — ugymond — ők arbitereket választottak és kevés beszéddel szóltak, Isten igéjéről ítéletet tőnek és minden tévelygését meghamisították. [Ekkor történt a német főparancsnok által börtönre vettetése]. Az egész kereszténység a fejedelemre néz — így végzi beszédét — könyörögnek, vessen véget a vetélkedésnek, nevezzen ki birákat, mert a mig ezt nem miveli, sem az ő felsége, sem a közönség szive meg nem csendesedik, hanem sebes lesz . . . “ ³⁾ E nyilatkozat világosabban elárulta, mint az eddigi iratok és beszédek, miért jött el a felső-magyarországi papság a váradi vitára; ők azt hitték, hogy Dávid F.-et elítéltethetik s az unitárius tanok terjedését és hódítását feltartóztathatják. Azonban annak épen ellenkezőjéről győződtek meg, a mint a vita folyamából kitünik.

¹⁾ A hallgatóság közt volt pater *Leleszi* jezsuita itt, mint Fejérváratt is.

²⁾ *Egyháztörtén. Emlékek.* II. Dávid F. irod. emlékei XXVII. sz. G ív, G₂—G₃ levél.

³⁾ *Ugyanott,* T ív, T₃ levél.

Békes Gáspár a vita kezdetén a fejedelem nevében kijelentette, hogy a felség a papságot azért hívta egybe e vitatkozásra: „hogy az Isten igaz és tiszta igéjéből az üdvösség fundamentomát megbizonyítsák, az egy Atya Istenről, annak Fiáról a Jézus Krisztusról és a Szentlélekről, hogy a hívek lelkiismerete megcsendesedjék. S mivel ez a lelkek üdvességének dolga, kívánja tőlük, hogy a Disputatio Isten igéje igaz magyarázatából legyen, ne syllogismusok és captiok által, csendességgel s keresztényi szeretettel, megbecsülvén a felek mind ő felsége személyét, mind önmagukat. Ő mint a vitatkozás vezetője, kívánja, hogy az jó renddel legyen és értelemmel. Első nap vitattassék meg: *ki az Isten?* második nap: *ki az Atya Istennek egyetlenegy Fia?* harmadnap *legyen a vita a Szentlélekről*, negyednap *Krisztus Istenségéről*. Levelet ő felsége a feleknek nem ad, — mondja a fejedelmi biztos — de igazságában mind két felet megoltalmazza, ha valamelyik fél a vita folyama leírását valahová elküldeni akarja, arra szabadságot ad. Ujabban határozottan kívánja, hogy a vitatkozás csak a szentírásból legyen“¹⁾. Ezután a vitatkozás föltételei megállapittatván, mind Dávid F. mind Melius P. rövid imát mondtak; az első az igaz ítélet és értelem lelkét kérvén Istentől, hogy az igazat a hamistól megválaszthassák s az igazat követhessék; az utolsó a próféták és apostolok Szentlelkét kérte, s hogy azt tegye tüzzé szájukban, mely a hamis tudományokat mint a pozdorját megégesse és megemészsze — a mi az ördögé, megrontsa, a mi az Istené, megépítse.

A vitát Melius P. kezdette meg, kívánta Dávid F.-től annak az apostolok és próféták irásiból bebizonyítását, hogy a ki egy állatot és három személyt tanít, négységet vagy ötséget tanít. Ez megjegyezte, hogy azon időben még nem volt meg e tudomány; ez a pápák későbbi találmánya; az apostolok és próféták a Jézus Krisztus Atyját írják Istennek²⁾. Már most rajtatok a sor bebizonyítani — mond közbe szólva a király személyese — hogy az egy állatban három személy van; ha teszitek, vallástokra állunk. Melius azt felelte: attól, hogy az állatban három személy legyen, még a fejevári vitán elállottak; most azt tanítják, hogy Istensége egy a háromnak. Dávid F. megjegyezte erre, hogy a pápások is ezt tanítják³⁾. Ezután Melius Krisztus Istenségét avval kívánta bizonyítani, hogy az Izrael népét az egyiptomi fogságból angyal hozta ki, a ki a Krisztus volt. Dávid F. azt Isten küldöttének, szolgájának mondotta; tehát a ki kihozta, nem más, mint az Isten. Melius ezt tagadván, a király személyese felszólalt: hogyan mered ezt tenni? kérdé, hiszen fülünk van, halljuk, hallottuk, hogy nyilván megbizonyította⁴⁾; kérdi tőle: az az angyal, ki a csipkebokorban volt, az e az egy Isten? Az a Krisztus — felelé Melius. Az az angyal az Isten, viszonzá Dávid F. s a szentírásból bizonyította. E kérdés átnyult a

¹⁾ Ugyanott, A ív, A₄ levél.

²⁾ Ugyanott B ív, B₄ levél.

³⁾ C ív, C levél.

⁴⁾ D ív, D₃—D₄ levél.

második, harmadik és negyedik napra is. Melius és társai ezután avval kívánták Krisztus Istenségét bizonyítani, hogy a teremtéskor angyal volt Isten mellett és az a Krisztus volt, tehát Krisztus az első világnak is teremtője, mit Dávid F. csak a másodikra vagy az erkölcsi világra ismert el. E vita oly gyakran újult meg, s oly hosszason folyt, hogy Heltai kétszer szólalt fel ellene. „Uraim — ugymond — kik a község pásztori vagyunk, gondoljuk meg, miért gyűltünk össze? hogy tanuljunk, Isten igazságát keressük, a szegény község lelkét megcsöndesítsük, hogy az is épüljön s kétségben ne bolyongjon. A kérdés az: egy-e az Isten? s ha egy, az a Jézus Krisztus Atyja-e? vagy a ti Háromságtok három személye? Ezt bizonyítsátok meg itt“ ¹⁾. Dávid F. ²⁾ is felszólt ez ellen, kérve, hagyják abba az angyalokról vetélkedést, s térjenek annak bebizonyítására, hogy a háromságos személy egy Isten ³⁾. Ha nem akarjátok — ugymond — minthogy nem tudjátok bebizonyítani, töröljétek ki vallástokból. Én bebizonyítottam a szentírásokból, hogy csak egyedül az Isten teremtő és senki más vele nem volt, a mint ezt maga Krisztus is megvallotta [János. 8. 17.] s több helyen. A kérdést a király nevében személyese tette fel. Ő felsége azt kívánja — ugymond — mutassák meg a szentírásból: ki legyen az Istennek Fia? ⁴⁾ Melius, János azon mondásából indult ki: a ki minden teremtett állatok előtt született az Atya állatából, az a Krisztus; tehát örökkévaló Fia Istennek, teremtő Isten, egyenlő az Atyával ⁵⁾. Dávid F. az elsőre azt felelte, hogy az a jövőre szól, a Krisztusnak az idő teljességében eljövételét illeti; a másodikra, hogy a második vagy erkölcsi világ teremtését, Krisztus evangeliumának kezdetét jelenti ⁶⁾. Ebből ismét hosszas vita fejlődött. Harmadnap Heltai felszólította Meliust: bizonyítsa be, hogy Krisztus az első világ teremtője. Hellopeus látva a kérdés élet, e tréfás kéréssel kívánt az elől kitérni. „Szerető apám! kérlek, ülj le; légy veszteg, jó apám!“ ⁷⁾ A király közbe szólt: „Bizonyítsátok be — ugymond — de az Isten nyilvánvaló igéjéből és nem következtetésekkel“ ⁸⁾. Hellopeus bizonyítás közben második személynek mondván Krisztust: a király személyese kérdé: ha egyenlő hatalmu volt-e az Atyával? s midőn az *igen*-nel felelt, Békes viszonzá: Miképen adta hát ez Atya Isten minden hatalmát annak a Fiunak, a ki fogantaték Szentlélektől, születék Szűz Máriától? Két hatalom van tehát? s kétszer adatott? Ezt a szentírás sehol nem mondja ⁹⁾. Melius azt felelte, hogy kétfélet tanít az irás, egyik az istenségre néz, másik az emberségre, Ez ám a két Fiu és két Krisztus,

¹⁾ K ív, K₁ levél. M ív, M₄ levél.*

²⁾ K ív, K₃ levél.

³⁾ K ív, K₃ levél.

⁴⁾ L ív, L levél.

⁵⁾ L ív, L₄ levél.

⁶⁾ M ív, M₄ levél.

⁷⁾ N ív, N levél.

⁸⁾ N ív, N₃ levél.

⁹⁾ N ív, N₄ levél.

kit ti vallatok — jegyzé meg a király személyese — öröktől fogva való Fiu, kinek születése szerint adatott a hatalom, és idő szerint született, ki minden hatalmat Atyjától vett ¹⁾. Károlyi Péter, Pál Zsidókhöz írott leveléből bizonyította Krisztus öröktől fogva való születését. „Te Jehova — mond ő — kezdetben fundáltad a földet, és a te kezdednek munkája az egek. Itt az és a Fiura néz.“ „*Er-á-rá — hogy jő rá — viszonzá gúnyosan Dávid F. szépen bizonyít. Et-scilicet = semmit. Ő ellenben megbizonyítja — ugymond — hogy ez az Atyáról szól, a teremtés egész folyásából. Monda Isten kezdetben: *Legyen! És mindenek lettek.* Miképen állhat meg az, ha Pál szava, a Fiura értetik? ²⁾ Nem mehetsz te is, mint Tordai Ádám, sem ide, sem oda, mindig csak ugyanazon bakot nyuzod“ ³⁾. Károlyi ekkor bizonyítás helyett a közönségre hivatkozott. „Hallja kegyelmetek — ugymond — Ferencz uram azt állítja, hogy csak az Atya legyen teremtő, mit mi tagadunk; nem csak az Atya, hanem a Fiu és Szentlélek is az!“ A királyi személyes közbe szólott: „Igaz az, a mit ők tanítanak, hogy az Atya a teremtő, a Fiu a megváltó, a Szentlélek a megszentelő“ ⁴⁾. Ekkor Melius hivatkozott a János által leírt teremtésre, mit Dávid F. a második vagy erkölcsi teremtésnek állít, Károlyi pedig következetlennek mondotta őt, a ki néha az Atyának, máskor a Krisztusnak tulajdonítja a teremtést. Békes ismét közbe szólott: „Miért mondod ezt, ha mindnyájan jól hallottuk és halljuk, a mit mond. Mindkét teremtés az Atya Istené, de a második azzal választatik meg, hogy a Krisztus által lön“ ⁵⁾. A negyedik napi vita vége felé Erdödi Gáspár fölemlítve: „hogy immár néhányszor gyültek össze, nagy fáradsággal és költséggel, a visszavonásnak és vetélkedésnek semmi vége mégis nem lehetett; Isten tisztességeért s a keresztények üdveért kérte a fejedelmet, vessen immár véget a vitának, melyért sokak lelkiismerete megháborodott s a szegény község közt nagy romlás lött; kényszerítsék mind a két félt, magyarázzák az irást, ne keressék a maguk tisztességét s hírek-nevek oltalmazását, legyen immár egyszer vége a visszavonásnak, hogy a község ide s tova ne hurczoltassék“ ⁶⁾. A király személyese helyeselte a felszólalást; de a felek tovább mentek a vitatkozásban. Egy idő múlva Dávid F. felhívta Meliust, ígérete szerint bizonyítsa be, hogy a Krisztus szintugy láthatlan és halhatlan Isten, mint az Atya. Melius kifogást tett ellene. Most nincsen annak módja — ugymond — egyebekben van a disputatio rendi . . . A király közbe szólott. „Nem szükség ebben halasztásnak lenni — ugymond — bizonyítsd be, hogy érthessük tudományotok igaz-voltát“ ⁷⁾. Bizonyításai során Melius Zachariástól idézte azon helyet, hol a Jehováról írva*

¹⁾ O ív, O₃ levél.

²⁾ P ív, P₂ levél.

³⁾ P ív, P₃ levél.

⁴⁾ P ív, P₃ levél.

⁵⁾ Q ív, Q levél.

⁶⁾ R ív, R₄ levél.

⁷⁾ S íí, S₂ levél.

van, hogy lábai állnak az olajfák hegyén, mely Jeruzsálem ellenében van keletre . . . Dávid F. azt jegyezte meg rá, hogy Zachariás szavai-
ból ki nem tetszik, hogy a Krisztus önmagától való Isten, az a jöven-
dőről szól. Melius visszánózta, hogy a Krisztusról kell szólnia, mert
az Atyának lába nincs. Mire a király személyese azon kérdést tette:
„Hát az öröktől fogván való Fiunak, Péter uram, volt-e lába? Ám
lásd, ha nem jövendő dolog ábrázoltatik itt“ ¹⁾.

Az ötödnapvi vitán nevezetes jelenet fordult elő. Melius egy hosz-
szas beszédét annak tagadásával végezte, hogy Dávid F. megbizonyi-
totta volna, hogy csak az Atya legyen a teremtő Isten. Kijelentette,
hogy már most ő azt is megbizonyítja, hogy a Krisztus önmagától
való láthatlan és halhatlan Isten; de minthogy ez Isten tisztességét
nézi, mosdatlan kézzel nem nyul hozzá, hanem azt kívánja, hogy az
ő atyjafiai ítéljék meg mind az ő vallását, mind a Dávid Ferenczét,
legyenek közöttük azok ítélő bírák. Erre a király személyese tette meg
az első észrevételt. „Evvvel a hosszú concioval — ugymond — nem
akar egyebet kegyelmed, mint a hallgatók fülét bedugni. Már Debre-
czenben ígérted volt e bizonyítást s még is te mondod, hogy Ferencz
uram nem bizonyította be, hogy csak az Atya a teremtő Isten. Csodál-
kozom, hogy nem szégyenled, holott ő azt nyilvánosan tette a prófé-
ták és apostalok irásiból; ti pedig csak sophisticáltak. Igazán mon-
dom, ha ti dolgotokat úgy bizonyítottátok volna mint ő, a dobot régen
megütötték volna.“ „Mivégre kívánod te azt — kérdé a király — hogy
az ítéletet közted és Ferencz prédikátor között a te atyádfiaira hagy-
juk?“ ²⁾ „Két okra nézve — felelé Melius, 1. hogy csak Isten tiszta
igéjéből legyen a disputálás, 2. abból legyen az ítélet is, mely nem
mindenekre, hanem csak a tudósokra néz, főképen pedig az ő atyja-
fiaira, kikkel egy vallásban van.“ „Hiszen eddig is megengedte ő fel-
sége — jegyzi meg a király személyese — hogy elküldjétek a Dispu-
tatiót Bezának vagy Simlerusnak, vagy Wittembergbe Majorhoz; de
azok ítéletének nem engedhetnek, mivel mindenik ellenfél.“ Ekkor
felszólt Radics Gáspár, maga is ítélőbírák kinevezését sürgette oly
módon, mint Melius. Fennebb már ismertettem nézeteit, miket azon
panaszával rekesztett be, hogy elég bosszúsággal illettettek s hazu-
goknak is neveztettek, főként atyjokfia, Melius Péter. Erre a király
erélyesen visszaútasítólag felelt. „Mi tőlünk — ugymond — és a
mieinktől bántódástok nem volt. Hogy pedig Meliusnak szónkat meg-
mondották, hogy a mi birodalmunkban ne pápalkodjék, a ministere-
ket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit
hittel a maga vallása mellé ne kötelezzen, oka az, mert a mi birodal-
munkban — miképen arról ország végezése van — mi azt akarjuk,
hogy szabadság legyen, mert tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka és a
lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ez okáért ha ez határ-
ban meg nem marad, szabadon a „Tiszán túl mehet“ . . . A király sze-

¹⁾ S ív, S₃ levél.

²⁾ Ugyanott. T ív, T₂ levél.

mélyese szintén elútasította magától a vádat. „Igazsággal nem mondhatjátok — ugymond — hogy én valakit közületek szidalommal illettem volna, hanem mikor szertelenködtetek és a községet felindítottátok, tisztem szerint megszólítottalak, és a mikor fenytékkal szólék amoda, a községnek szoltam, nem ti nektek . . . De értem, mit kívántok: hogy ti magatok lennétek mind peresek, mind bírák, ezt pedig az igazság nem mutatja . . .” Most a nyilatkozat sora Dávid F.-re jött. „Kérte az Istennek híveit, hallgassák meg beszédét. Péter ur és Gáspár ur mindketten kívánják, hogy ő tőlek megítéltessék, s ítélet után megbüntettessék, hogy vele is úgy cselekedhessenek, mint Egri Lukácsal Kassán; mert — azt mondják — addig sem ő felségének, sem ő nagyságoknak, meg nem csöndesedik szivek és lelkiismeretek. Itélje meg minden keresztény, micsoda lélektől vezéreltetik az ellenfél, nem mindenben a pápát követi e? Mikor ennek előtte való időkben Isten igazságát kinyilatkoztatta, nemde a pápások egybegyültek, a királyoknak és fejedelmeknek azon könyörgöttek, hogy a Luthereket megfogják és megöljék? S megfogván őket, arra kényszerítették, hogy az igazságot visszamondják? Az Isten kezében van — ugymond — ő szabad vele, mit bocsát rá; de ő mindeneket kész elszenvedni az igazság mellett, melyet tanított, mert eleitől fogva tanításának célja csak arra nézett, hogy az egy teremő Isten megismertessék és felmagasztaltassék, ennek pedig egyetlen egy fia, a Jézus Krisztus, a ki fogantatott Szentlélektől és született Szűz Máriától, ki bűneinkért a keresztfán megholt. Ha azért szenvednie kell, örömet, jó lelkiismerettel szenved, senki gratiáját nem kéri, félelemért avagy kedvért vallását meg nem változtatja, mint ők, kik ezelőtt elhagyták az állatot és személyt, azután három különböző tulajdonságot találtak, most pedig ismét az állat és személy mellé állottak“¹⁾. Okunk volt rá, hogy elálljunk — mondá Melius — de most már valljuk s be is bizonyítjuk. Erre Dávid F. megjegyezte, hogy a Zakariás által említett hadakozó Jehovánál, a kit az olajfák hegyén álló Jézusnak állitnak, egyéb erősséget fel nem hoztak, ő pedig az ó és új szövetségből idézetekkel mutatta meg, hogy azon Jehova nem más, mint az Isten. Melius czáfolta állításait, miből oly heves vita fejlett, hogy a fejedelem belső tanácsosa Bocskai György csöndesebb vitatkozásra intette őket, s hogy egymást ne rútolják, ő felsége személyét s jelenvoltát becsüljék meg²⁾; Meliust pedig annak bebizonyítására hívta fel, hogy a Krisztus a szentírásban láthatlan és halhatlan Istennek mondatik. Czeglédi György kijelentette, hogy bár disputáljon Péter ur Ferencz urral, de ők protestálnak arról, hogyha Péter ur valamiben megfogyatkozik, ők melléje vallásukat nem kötelezik. Erre Dávid F. is fölkérte Meliust annak a szentírás betü szerénti szavaiból bebizonyítására, hogy a Krisztus láthatlan és halhatlan Istennek mondatik s ő engedni kész; ha pedig meg nem bizonyíthatja, ne versengjen ő is, hanem engedjen az igazságnak. Kész rá — viszonzá

¹⁾ Ugyanott. T. ív, T₂—T₄ levél.

²⁾ „ V. ív, V_{1j} levél.

ez — csak hagyja Dávid F. az ítéletet az ő atyjafiaira ¹⁾. Előadott érveit Dávid F. megtámadván, Czeglédi Gy. felszólalt s állításait kétségbe vonta, a mire a fejedelem közbe szólott. „Ha te azt hiszed — ugymond — hogy F. prédikátor magyarázatja nem igaz, magyarázd meg magad, hogy lássák meg mások annak hamisságát“ ²⁾. Melius azon állítására pedig, hogy Dávid F. is két Istent tanít, a fejedelem így szólott közbe: „Mutasd meg Péter uram, hogy Ferencz prédikátor két Istent vall, mert mi soha az ő szájából nem hallottuk, sőt inkább az Atya Istent magasztalja, és megmutatja, miképen mondassék a Krisztus Istennek“ ³⁾. Egyik az Atya Isten — felelé Melius — másik a Krisztus, kit Istenné az Atya tett. „A Krisztus Istensége nem más — jegyzé meg Dávid F. mint az Atyáé. Mint a nap és belőle kijövő fény nem két nap, a forrás és abból kiáradó víz nem két víz: ugy Krisztus istensége sem különböző az Atyáétól ⁴⁾. A király nevében pedig személyese azon kérdést intézte Meliushoz: „Második személy e az Isten a Krisztusban, vagy a Krisztus istensége az, melyet az Atya adott neki mérték nélkül?“ Más az atyaság, más az istenség — felelé Melius — amant magának tartotta meg, a teljes istenséget neki adta; a fiaság is egyedül a magáé, az istenség mindkettőé. Ez nem felelet — jegyzé meg Dávid F. A kérdés az: Krisztus istensége az örökkévaló Fiú e, a ki egyenlő az Atyához? vagy az Atya istenségének teljessége, mely azon Fiuban van, ki Szentlélektől fogantatott és szüztől született? ⁵⁾ E vita az ötödik nap bevégetlen maradt, s midőn a hatodik napon Melius feleletre felszólítatott, Hellopeus Bálint akart felelni azért, mert a község rábizta. A király közbe szólott. „Melius kötötte magát feleletre — ugymond — szükség, hogy ő feleljen; ha nem tud, üljön le és azután rendre mindenik feleljen annyit, a mennyit kíván“ ⁶⁾. Felelt is, de feleletéből kitünt a zavarban léétel. A királyi személyes kérdé tőle: „Ez e a nyilván való igazság? Kérdezd meg a községet, érti e, mit mondál? Tedd el az írást a kezedből, és ha te magad el tudod azonkívül mondani, egy hordó borral tartozzam“ ⁷⁾. Erre Czeglédi Gy. haragra lobbant s szemére hányta Dávid F.-nek: „hogy nem áll vitatételei mellett, nem meri oltalmazni, nekik szolniok sem engedi, mikor meg kezd győzetni, kifogásokat tesz, éjjel nappal az olasz doctorral tractál, mint vihesse elé dolgát, s módot talált, hogy a disputatio véghez ne mehessen.“

Dávid F. kérte a közönséget, hogy e hamis vádak elleni igaz maga mentségét hallgassa meg. „Ő — ugymond — az igazság vallásának megbizonyításáért és erősítéseért jött ki atyjafiaival Erdélyből, minden kérdésre felelt, semmi keresztfogással nem élt; a disputatio kérdezősködéssel s felelettel jár, meg kell érteniök egymás beszédét s

¹⁾ Ugyanott X ív, X₂—X₃ levél.

²⁾ „ Y ív, Y₂—Y₃ levél.

³⁾ „ Z ív, Z₂ levél.

⁴⁾ „ Z ív, Z₃ levél.

⁵⁾ „ Z₄ levél, a ív, a levél.

⁶⁾ Ugyanazon levél.

a szók értelmét; az élő Isten tudja, ki minden szívek titkait látja, hogy ő soha Blandrata urral nem tanácskozott arról, hogy a disputatio végbe ne menjen, sőt most is kész arra, semmiben magát vissza nem vonja. A keresztfogás, az igazság meghomályosítása, beszédeinek el magyarázása mind az ő munkájok. Isten igazsága ezek nélkül világosabban nyilatkozott s a keresztények jobban épültek volna. Ő az irás lineáját követte, de ellenfelei azt zsákba bűtatják, a világosságot sötétségre változtatják; mint az egy Atya Istent állatba és személybe helyezték, az egyet hárommá csinálták: úgy a Krisztust is kettővé változtatták, egyik, ki azon Isten legyen állatjában, ki az Atya, személyében pedig más. Vallásuk úgy ellenkezik önmagában, hogy semmiképen maguk sem tudják összegyálulni. Azzal áltatták a községet, hogy ő bálvány imádásra akarja vinni s nem igaz Krisztust tanít, pedig ellenfelei tagadják meg azt, kit az Atya mennyből ajánlott, ki igazság, szentség és váltság, a törvény teljesevé, az üdvesség fundamentoma. Ők Háromságot tanítanak, de nem imádkoznak hozzá, hanem csak az Atya Istenhez. Nyilván nem merik vallani, hogy a Krisztus, ki Szűz Máriától született, Isten Fia volna; olyat vallnak s prédikálnak, kit sem a próféták, sem az apostalok nem prédikáltak, kiről az Atya a mennyből bizonyosságot nem tett. Bizonyosságot tesz a gyülekezet előtt, hogy ők nem azt a Krisztust tanítják, kit az Atya Isten ajánlott, hanem mást találtak fel. De meglátják, hogy akaratjuk ellen is ez az Isten az ő igazságát előviszi és kinyilatkoztatja¹⁾. Melius ezt szidalmazásnak vette s ellenészrevételeket tevén Dávid F. állitá: a királyra hivatkozott, a ki a következő igen fontos nyilatkozatot tette. „Ma reggel behivattuk volt — ugymond — hozzánk Melius uramot és intők, hogy az Istennek igazsága mellé állana s lelkiismerete ellen azt ne oppugnálná, mert lehetlen dolog volna, hogy ne értenéje. Mi nekünk ő azt mondotta: Él az Isten, ugy vigyen ki békével Felséged ajtaján hogy ennek előtte soha nem tudtam, mi legyen a Krisztusnak istensége; hanem a tegnapi napon, hogy a jámbor Ferencz uram veté a kérdést előmbe, ugy bujék a fejembe az éjjel, és Felséged meghallja, mit felelek ma a Ferencz uram kérdésére a község előtt . . . “ Később megint így szólott: „Csudálkozunk némelyiteknek vakmerőségén, hogy még ugyan itt is azt meritek mondani: A kinek ura perese, annak Isten orvosa. Mi nem vagyunk senki perese, hanem intettünk kegyesen, hogy Isten igazsága ellen ne tusakodjatok, hanem annak engedjete; de a nagy kevélység és tisztesség kívánás titeket arra nem ereszt . . . “ „Jó lelkiismerettel megmondom, a mit Felséged kérd — szólott Melius, bár piruljon meg arczám, csak menjen elé az igazság. Vallom, hogy soha ezelőtt oly nyilván meg nem ismertem a Krisztus istenségéről való igazságot, mint tegnap a disputatióban és azután az éjjel gondolkozván felőle, eszembe vettem, hogy az istenség nem az, a mi az atyaság, hanem különb, a Fiu is különb a fiaságtól. A propositiok is azt mutatják, hogy az Atya istenségét adta a Fiunak, nem Atyaságát. A

¹⁾ Ugyanott A iv, a₃—a₄ levél.

mint én ma a papirosból elé olvastam, azont vallo mostan is. A szent-írás kettőt támaszt előnkbe az Isten felől; legelőször, hogy egy az Isten . . . *Halld meg Izrael . . . Minekiink egy Istenünk van . . . Más az én Atyám, ki engemet elbocsátott . . . Egy az Ur Jézus Krisztus . . . Egy a Szentlélek . . . Hárman vannak mennyben, a kik bizonyoságot tesznek; nem mond három Istent. Hármat is mond, egyet is mond, hogy az egységben a háromságot megmutassa. Az Isten ezt minden teremtet állatban megmutatta: a füvekben más a gyökér, más a szár, más a levele és füve; a violában különböző a füve a szárától és színétől. Mikor az Istennek teljes-volta vétetik egy Istenért, természeti vagy teljes-voltáért vétetik, a háromról t. i. Atyáról, Fiuról, Szentlélekről; de mikor értetik a Kristusról, az ő emberségben lakó istenségéről vétetik . . . Erre a király azon rövid észrevételt tette: „Ha csak most bujt a fejedbe ez a Krisztus, eddig micsodást prédikálottál?“ ¹⁾*

Melius e nyilatkozata után Dávid F. is elé akarta adni vallását; de Hellopeus B. indulatosan szólalt fel ellene: „Ihol propositioid — mond — disputálj, ha akarsz, vagy ketté szakasztom.“ Dávid készségét jelentette ki most is, ha pedig a vitatételeket elszakítják — ugymond — avval megmutatják, ki fiai; neki semmit nem ártnak, ő ezeret nyomtat helyette. Lám így cselekedtek a papisták is Luther írásival, neki nem árthatván, könyveit égették és szaggatták el. A király félbeszakítá a heves szóváltást. „Miután — ugymond — Isten kegyelmességéből e szegelet földnek választott fejedelme, tiszte szerint alatta valóinak nemcsak testeknek oltalmazására akart gondot viselni, hanem lelkerekre is, hogy az igazságban megépülhessenek s az Antikrisztus tudományától megszabadulhassanak; továbbá, hogy eltörölje a gonosz hirt nevet, mit felőle idegen országokban hirdetnek, mintha török hitet vallana; de látja, hogy az ellenfél csak tétováz és az igazság kijelentésére nem igyekezik . . . Azt kívánják, hogy prédikátora Dávid F. közejök menjen. Birodalmában szabadon, valahol akarják és valamikor akarják, disputálhatnak. Prédikátorát mindenkor előállítja. Szabadon, minden bántás nélkül minden eljöhethet. Elég jövedelmek van, csak ne kiméeljék a költséget. Sőt azt kívánna, hogy más országokból is főtudós emberek eljönének, bátor ugyan maga Beza avagy Simlerus, hogy az Istennek tiszta igéjéből az igazság kinyilatkoztatnék. De mivel látja, hogy csak kerülik az igazságot, és a kérdésekre egyenesen felelni nem akarnak, most a disputationak véget vet, mert a ország egyéb gondjai kényszerítik, hogy Erdélybe bemenjen . . .“ ²⁾

A helyzetnek a zsinati hitvita gyors berekesztése általi ezen megváltozása lehetlenné tette, hogy Dávid Ferencz *Hitvallását* előadhassa s Melius utósó nyilatkozatára ellen nyilatkozatát megtehesse; azonban a zsinati vita leírása végén közzé tette. Nem a *Confessio* ismeretes alakjában, egyszerű rövidséggel készült *Hitvallás* ez, de szembe vannak állítva és helytelenítve egyszersmind az ellenfél hittételei is, a mint

¹⁾ Ugyanott b ív, b₁—b₂ lovél.

²⁾ Ugyanott b ív, b₂—b₃ levél.

azok a vita rendén eléfordultak, a maga hittételei igazságának kitüntetése mellett. A főelvek ezek: I. **Az Egy Istenről, a mi Urunk Krisztus Jézusnak Atyjáról.** Hisszük — ugymond Dávid F., hogy egy az Isten, menny és föld teremtője, mit az egész szentírás bizonyít. Ez sem hármás, sem négyes, hanem csak egy, kinek magával mindenben egyenlő társa nincs, soha sem volt, sem leszen. Nem olyan az, a kinek Fia nem volna, de a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja. Ez választja meg a keresztények vallását a pogányokétól. Ez az egy Atya Isten egyedül önmagától való Isten, senkitől semmit nem vett, mindennek felette van, mindenek töle vannak, ő a mi Urunk Jézus Krisztusnak Istene, Atyja és feje, világosság Atyja, minden jók kutfeje. Ez az igaz prófétai és apostali vallás. II. **A mi Urunk Jézus Krisztusról, az Atya Istennek egyetlenegy Fiáról.** A mi Urunk Jézus Krisztus ennek az Atya Istennek áldott szent Fia, ki öröktől fogva rendeltetett az egy Atya Istentől üdvességünkre, hogy mint ártatlan bárány, az ő vérével megváltana s tisztítana saját népül. Isten ezen Fia az ó testamentumban különböző ábrázolatokban jelentetett ki: áldozatokban, mannában vagy mennyei kenyérben, a vizekben, kösziklákban, Jákob lajtorjájában sat. Szentlélektől fogantatott, született az utolsó időben asszonyi állat magvából, Szűz Máriától, az ígéretek szerint; test szerént ember, a Szentlélek és Istennek benne lakozása által bebizonyított Isten Fiának és Istennek, kiből az Atya Isten üdvösségünket megtökéltette, halhatatlanságot és boldogságot adván. Istennek ezen Fiát parancsolatja szerént tiszteljük és imádjuk s mind testi, mind lelki jókat tőle várunk, mint a kinek az Atya mindeneket sajátul adott. A benne való hitben üdvözülünk és örök életet veszünk, mert nem adatott más név ég alatt, emberek között, melyben üdvözülhetnénk. Senki más fundamentumot nem vethet, mint a Jézus Krisztus. Ő mindenét, istenségét is az Atyától vette. Azért jött a világra, hogy nem a maga, de mennyei Atyjának akaratát cselekedje, ki őt magához egyenlővé tette, jobbára ültette. Azért jelent meg, hogy a hozzáférhetlen világosságban lakozó Istent meglátnók s velünk való Istennek megismerhetnők, ki az Atya Isten dicsőségének fénye, természetének vagy valóságának kimetszett bélyege, hogy miképen a kristályból csinált edényt a napnak fénye teljességgel beborítja, befoglalja és megtölti: azonképen az Atya teljes istenségének hajléka és temploma az ember Jézus Krisztus. Ez az egy Atya Istennek és az ő szent Fiának a Jézus Krisztusnak igaz ismerete és róla való vallástétel, a mi örök életünk és üdvességünk fundamentoma s nem török hit vagy vallás. III. **A Szentlélekről.** A Szentlélek az egy Atya Istennek mindenható ereje, mely megjelentetett elébb az első teremtésben, azután a második teremtésben, az ő Fiában, a Jézus Krisztusban. A Szentlélek ajándék, tanító mester, oktató kenet, tűz, élőviz, vigasztaló, mely tanít, oktat, vidámit és minden szent cselekedetekre fölgerjeszt és indít s alkalmatossá tesz. Mondatik fiuvá fogadásnak, igazság és bizonyosság lelkének, mely bizonyosságot tesz arról, hogy Isten fiai vagyunk, a mennyei jók örökösai s az Istent Atyánknak kiáitítja mi velünk. Az Atyának és Fiának lelke, melyet

ő neki mérték felett adott. Az Isten Szentlelkének kibocsátása és kiöntése, az ő erejének velünk közlése s örökké velünk maradása, Jézus Krisztusnak, az ő Fiának s a mi üdvözítőnknek általa.“¹⁾

A nagyváradi hitvita eldöntötte Erdélyben mind a Szentháromság fölött évek óta folyt küzdelem, mind Dávid F. unitárius hitvallása sorsát. Kemény és tanuságos harc, a minő az egyháztörténetben kevés volt. A magyar szabad gondolkozásu papság két nagy tábora állott itt szemben egymással s az egyik részen maga a koronás fejedelem udvara népevel és predikátorával. Hat napon át folyt az, változó taktikával, fegyverekkel és sikerrel. Melius elébb úgy akarta a zsinatot összeállíttatni hogy az egyszersmind egyházi bíróság is legyen, az ő hitét vallók legyenek Dávid F. peres ellenfele és birái. Radics Gáspár másod és ötödnap említett sürgetéseinek ez volt célja. A király főleg Békes felszólalására nem engedte meg. „Micsoda arbitert adhatunk — így szólt ő — az eddigi disputatiókban is voltak, még sem használtunk vele, mert azok egymás között sem fértek össze.“ „Egri Lukácsal is úgy disputálának Melius arbiter birái — írja a vita folyamának leírásában Dávid F. — míg Szádvárra bedisputálák.“²⁾ Azután Melius a pápát utánozva, a megfélemlítés eszközét akarta mind a fejedelem, mind Dávid F. ellen használni. A harmadnap vita elején izgató beszédet tartott a gyülekezethez, melyben a fejedelmet serkentette, hogy ne hagyja Isten tisztességét meggyaláztatni, oltalmazza igazságát és őket, a kik Krisztus istenségét védik. Ha ezt teszi — ugymond — hire, neve örökké megmarad és öregbül, ha nem, örökké való gyalázat és szidalom következik rá; mert a jámbor és keresztény fejedelmeknek, kik isten tisztességét oltalmazták, hirök, nevök megmaradott, az istentelenek neve pedig megszégyenült. Ezután Dávid Ferenczhez fordult s csaknem menydörgőleg így szólott hozzá: „Te pedig, ki az egész kereszténységet megháborítottad, gondold meg, hogy a botránkozásnak kövéről szólunk, mely megront tégedet, ha eszedbe nem veszed magadat. Lelki pásztor vagy, gondold meg, hogy egykor számot kell adnod. Ha eddig tudatlanságból művelted, térj meg immár; ha vakmerőségből és tisztességkivánásból, az Ur Isten rontson és szégyenítsen meg.“ A fejedelem nem engedte Dávid F.-et szólni, maga viszonzta Melius jogtalan és igazságtalan kitörését. „Én is azon könyörgök az Ur Istennek — ugymond — valaki érti az igazságot s külső haszonért és tisztességért eltitkolja, a hatalmas Ur Isten rontsa és szégyenítse meg.“³⁾ Dávid F. csak később nyilatkozott, erős meggyőződés hangján, méltósággal s keresztény önmegadással. „Hálát ad — ugymond — mennyei szent Atyjának a Jézus Krisztus által, hogy szent Fiának ismeretére hozta s könyörög hozzá, hogy Szentlelke által őt ebben megerősítse, adjon észet és elmét, hogy azt a megfeszített Krisztust szí-

¹⁾ *Egyháztört. Eml.* II. Dávid F. irod. emlékei XXVII. sz. b ív, b₃—b₄, c ív, c—c₃ levél.

²⁾ Vonatkozás szádvári fogságára. T ív, T₄ levél.

³⁾ Ugyanott K ív, K₄ levél.

vében megoltalmazhassa s mindenkor bátorsággal vallhassa. Lelkiismeretére hivatkozik, hogy ő a vetélkedést nem halasztja, bővebben csak azért szól, hogy a hallgatók megértsék, minden föltételeknek enged s minden szidalmat örömet elszenved, mert tudja, hogy igaz, a mit tanít, noha némelyek mást ítélnék. De Isten most is megmutatta s az idő ennek utána is megjelenti.“¹⁾ . . . A vita eredményét Melius és hívei önügyökre most is kedvezően magyarázták; de hogy Dávid F. is meg volt elégedve sikereivel, kitűnik műve előszavából. „Hogy mindenik fél cselekedeti igazsága és hamissága nyilván legyen — ugymond — ime a disputatio a mint volt, igaz rendben kinyomattuk. A tisztesség és dicsőség legyen Istené. Ámbátor piruljon meg a mi orczánk. Elég minekünk, hogy akármit fedezzék is, a tűz ég és nagy-sokakban az igazságnak szikrái gerjedeznek. Szidalomban és a világ ítéleti szerénti gyalázatban győzedelmes az igazság. Örömet engedjük a világ tisztességét és annak ítélete szerént való győzedelmet az ellenkező félnek, csak hogy mi láthassuk, miképen [hála Istennek!] látjuk is, hogy az ő igazsága naponként előmegyen.“²⁾ Hogy Dávid F. a nagyváradi hitvita eredményét magára és a vele egynézetűekre nézve ily szerényen és tartózkodólag fogta fel, óvatosságát tanúsítja, és azt, hogy a helyzet nehézségeit jól ismerte. A tények ez élethü képe mutatja, hogy a fejedelem, Békes és az udvar, sőt a gyülekezet többsége az unitárius hitfelfogásnak teljesen meg volt nyerve, hogy Melius nézetével kisebbségben maradt, s ez időn túl János Zsigmond fejedelem unitáriussságát kétségbe vonni a tényekkel és történeti igazsággal ellenkezik. Erdély közvéleményében a Dávid F. által hirdetett unitárius hitvallásnak teljes diadala e gyűlésen bevégzett ténynyé vált, elvi nyilvános vitatkozásra többé ez országrésznek szüksége nem volt, s a mi mégis történt, az eddigieknek csak bádjadtt utóhangjául tekinthető.

Az ellenfél a nagyváradi hitvitát külön nem adta ki. Közzé vannak azonban téve Lampe művében I) a Dávid F. által zsinat elé terjesztett I—IX. vitatétel első hat pontjára Melius és zsinaton jelen volt követői által szerkesztett *Érvek*³⁾, a mik a három-egy istenségi theologiai álláspont védelmére felhozható bibliai helyeket és okoskodásokat terjedelmesen magukba foglalják; II) az orthodox vallást Dávid F. és Blandrata és az erdélyi unitáriusok ellenében védő és követő magyarországi papság *Egyértelemmel hozott Határozata* vagy katolikus hitmegállapodása⁴⁾ I—VI. pontban, melyet aláírt Melius Péter s a váradi vitán jelen volt vagy képviselt 59 pap; III) a Tiszán inneni és túli orthodox egyház papságának *Hitvallása*, a kik a váradi zsinaton az

1) G iv, G₄ levél.

2) A iv, A₃ levél.

3) *Argumenta adversus Propositiones Francisci Davidis . . . Varadini die 20 octobris 1569. propositas. Lampe . . . 230—246. ll.*

4) *Sententia Catholica seu Consensus Ministror. in Hungaria orthodoxam sententiam profitentium et defendentium contra Franciscum Davidis . . . in Synodo Varadiensi die 10. octobr. 1569. receptus et confirmatus. Lampe . . . 246—249. ll.*

eretnekeknek ellene szegültek.¹⁾ Ezek tartalma és szelleme a vita folytán Melius és követői által előadottakkal egészen egyező; látszik, hogy a váradi hitvitát megelőző egyházi gyűléseikben ily célból hozattak. Adtak ki ugyanazon évben a vittembergi egyetemen tanuló magyar ifjak is egy I—XVI. pontból álló *Trinitarius Hitvallást*²⁾; két első pontja azonban hiányzik. Ebben a manichaeusoktól kezdve Dávid Ferenczig minden antitrinitarius, s a lengyel és erdélyi unitáriusok különösen kárhóztatva és megbélyegezve vannak. Ez Major vagy Wolf egyetemi tanárok művének látszik, 16 magyar ifju által volt aláírva, kik annak megtartását egymásnak kézbeadással eskü alatt ígérték meg, sőt mindazon magyar ifjakat, kik jövőben ez egyetemet tanulás végett meglátogatják s javaival élni kívánnak, kötelezték aláírására s eskü alatt megtartására; a ki megszegné, mint istenkáromló impostort Isten rettenetes ítéletének vetve alá.³⁾ A jogosulatlan és túlzó hitbuzgolkodás e ténye a megemlékezésnél többre alig minősült; némi érteke azért van, hogy az idők és társadalom vallási erős forrongásának jele s Melius és követői megfélemlésének bizonyítéka.

Döntő harczot vívott hitelvei mellett Dávid F. ez évben az egyházi szónoklat terén is, kiadván Istenről, Krisztusról és Szentlélekről magyarul irt hatvan beszédét ajánlva a fejedelemnek, a kit magasztal azért: „hogy Krisztus igéjének igazsága kiváltképen az ő birodalmában hirdetik, hogy más királyok és fejedelmek intésére annak vizsgálását és megtisztítását utjában feltartóztatni nem engedte; ezt benne bizonyára az Isten igéje iránti szeretet és abban való gyönyörködés mivelte, valamint Isten különös ajándékának vallja azt, hogy a világ szidalmait állhatatos szívvel viseli; erősen hiszi, hogy a mely Isten ezt a jót benne elkezdette, tökéletességre is viszi szent nevének dicsőségére. Jó lelkiismerettel teszen vallást, hogy külső bölcsesség vagy haszon és jutalom nem vezette és nem igyekezett a fejedelem elméjét ilyenekkel megfogni; előtte egyedül Isten dicsősége állott, az ő igazságát igyekezett predikálni s predikációit azért teszi közzé, hogy mindenek láthassák, minő tudományt hirdet. Eleitől fogva az igazságnak volt híve és valója, az akar lenni ezután is, s ha valamiben megcsalatkozott volna, a kik Isten igéjéből igazabbat mutatnak, megköszöni s követni nem szégyenli; de abban bizonyos — ugymond — hogy a Háromság Istent, kit az Antikrisztus talált, a szentírásból soha meg nem mutatják. Utoljára kéri a mindenható Atya Istent, hogy az Ur Jézus Krisztusért szeméit fordítsa a fejedelemre és minden testi lelki ellenségeitől oltalmazza, hogy az ő szent gyülekezetének dajkája lehessen.“

Az előljáró beszédben írja: „hogy tudva van előtte az ellenkező

¹⁾ *Confessio* Pastor. totius Ecclesiae orthodoxae Cis et Ultra Tibiscum eorum omnium, qui in Synodo Varadina haereticis sese uno Spiritu opposuerunt. *Lampe* . . . 250—252. ll.

²⁾ *Confessio* haereticis Ecclesias Hungaricas et Transylvanicas exagitantibus opposita . . . *Lampe* 267—262. ll.

³⁾ *Lampe* . . . 262. l.

félnek szidalmazása, hogy az által sokan az igazságnak keresése iránt elidegenítették; de azt is tudja, hogy mégis hasznos lesz munkája azokra nézve, a kikről a Krisztus így szólott: „Minden, a ki az én Atyámtól hallott és tanult, eljő énhozzám, mert tudom, hogy ezekben az igazságról való kérdezősködésnek és tanulásnak szikrája él, melynek idővel fel kell gerjedni és lángot vetni. A hívek tudják, hogy ez a tanítók közt nem új dolog, hogy ők a gyülekezet előtt egymást kárhoztatják; de ez mégis azt míveli ő bennök, hogy mindjárt minden válogatás nélkül meg nem indulnak, hamisat igaznak nem mondanak, hanem Istentől és az időtől várnak, mely az igazságot napfényre hozza... Ő minthogy látja, hogy az Antikrisztusnak sok Isteni vannak, t. i. háromság, állat, egy háromban, három egyben, három személyű vagy három tulajdonságban különböző, és sok Krisztussa, t. i. örökké való és időszerint megtestesült, összeszerkesztett, felépített, kenyérből, fából és kőből, — és ő mindezt a derék szentírás ellenvalónak itéli. a végre, hogy a hívek ezt a Háromság-Isten bélyegét homlokukról levehessék, a predikációk kinyomtatásának munkáját és gondját magára vette. Ezt azonban — ugymond — azért is tette, hogy az együgyű tanítóknak és lelkipásztoroknak néminémű forma adatnék elejökbe, a mit kövessenek, mikor az Atya-Istenről, annak egyetlenegy Fiáról és a Szentlélekről tanítani akarnak. Most csak az első részt adja ki, de ha az Ur Isten életét meghosszabbítja és erőt ad hozzá, a keresztény tudomány több czikkeleiről is írni fog predikációkat. Ha mit használ Istennek gyülekezetében — ugymond — nem övé, hanem Istené; ha nem használ, [mert elismeri gyarló és tudatlan-voltát] akarata ellen lett, mert nem a maga hasznát, hanem az Istennek gyülekezetének építését akarta keresni. Hadd zúgolódjanak hát és káromolják őt ellenségi; a világosságnak Atyja, a Jézus Krisztusnak Istene látja és érti minden embernek szive titkait. Ő lesz igaz ítélőbíró.“

Beszédei és szónoklata jellemzése végett idézek néhány érdekes helyet s pár hittani és homiletikai beszéd-töredéket. III. beszédében a papnak, mikor Istenről és Krisztusról tanít, ajánlja szorosán a biblia szavai mellett maradást, új s idegen szólásmódok és saját agya találmányai kerülését, tükörül állítva eléje Pál apostalt, Titust és Timotheust, kik a zsidók és görögök közt oly nagy sikerrel hirdették Krisztus evangeliumát¹⁾; a Jézusról írt XXXII-ik beszédében a népet és kevésbé művelt embereket az Isten igazságának keresésére buzdítja a Jézus tanítványainak példájával, kik szintén szegény földművesek s mesteremberek voltak. Roszul ítélnék azok — ugymond — a kik azt állítják, hogy ezeknek semmi közük az üdvesség tudományához és a hitnek dolgához. Nem kell a szabad akarat szerint való tudatlanságot oltalmazni. Ezekről is kívánja az Ur Isten, hogy hitekről tudjanak vallást tenni, mert: *Az igaz ember az önnön hitéből él, azt mondja az irás, és: Mindennek késznek kell lenni az ő hitéről megfelelni.* I. Pét. 3. r.²⁾ A

¹⁾ B ív, B₅—₆ levél.

²⁾ C ív, C₃ levél, 2. oldal.

Szentlélekről irt II-dik prédikációban gyönyörű párhuzamot von az ó és új ember között; szerinte: „az ó a testi, új a lelki vagy belső ember. Krisztus azt mondja: ki a földből jött, földi és földieket beszél. Ezért az ó vagy külső emberen értetik a test és az emberi lélek, a belső és új emberen az elme és Istentől adott megszentelő lélek. Bizonyság erre Szent Pál Zsidókhöz írott levele 4-ik részének ezen helye: *Isten igéje olyan, mint a kétélű tör, mely elhat a velők megoszlásáig.* A külső életet a test élteti lélekzettel, a belsőt az Istennek Szentlelke; az ó és külső ember Ádámtól való, az új vagy belső Krisztustól; egyik világi és testi eledellel tápláltatik, a másik mennyeivel és lelkivel; az első eledelről Mózes azt írja: *Ime minden füveket, melyek magot teremnek, eledelül adtam tinéktek;* a másodikról így emlékezik meg Krisztus: *Én vagyok az életnek kenyere,* Mózes pedig így: *Nem csak kenyérral él az ember, hanem Istennek minden igéjével, mely az ő szájából származik;* az új ember Isten igéjéből születik és tápláltatik, míg Krisztus életének tökéletességére jut. A lélek eledele az Isten igéje, úgy mint a testi kenyér a külső életé. Irva van: *Földet eszel a te életednek napjaiban; a méhek virágokkal, az ökrök füvel, azonképen a szenteknek elméi éltetnek az igazságnak igéivel.* Minden azzal tápláltatik, a miből származott. Mint az embernek teste, mely földből van, tápláltatik azon gyümölcsökkel, melyeket a föld terem: azonképen az elmék, melyek Isten lelkétől újjá születettek, az igazság mesterétől, Krisztustól neveltetnek a mennyei és örök életre, mint Krisztus mondotta: *Én vagyok az út, az igazság és élet . . .*“¹⁾

Hasonló szépségű az V-ik predikációban a Krisztus és világ szerinti emberről való párhuzam. „Akinél a Krisztus lelke nincs, az nem Krisztusé. Nem csoda, hogy a világi emberek, kik egészen a külső jóknak adták magukat, Istennek lelkét sem nem ismerik, sem nem veszik, mert mindenestől ellenkezik az ő természetökkel és cselekedeteikkel. Isten lelke mennyei, ezeké földi és testi; az szent és tiszta, emez szentségtelen s tisztátlan; az igazmondásnak lelke, ez a hazugságnak, és csalárdságban s képmutatásban gyönyörködik. A testi ember nem gyönyörködik azokban, melyek az Isten lelkétől valók, mert testi érzékekkel nem foghatók meg, hanem csak hittel, mint ezt a Jézus tanítványainak ígérte. *Hogy engemet követtetek — úgymond ő — mikor hívtalak, hogy velem eddig megmaradtatok, hogy engemet szerettetek és az én tudományomban gyönyörködtetek, és nyilván megmutattátok, hogy e világtól idegenek vagytok: ez okáért az Istennek ajándéka, a Szentlélek nevelkedik és mind végig megmarad ti bennetek . . . hogy megújultatok és újonnan szülessetek, az ő ismeretének világosságát vegyétek és az ő félelmének és szeretetének tüzét, mely által őt egykor színről színre látjátok és megismeritek . . .*“²⁾

A Szentlélekről tartott VI-ik prédikációban Ananias példájával, — a ki a feleségével Saphirával egy örökségét eladván, árát az apostalok-

¹⁾ Ff ív, ij levél.

²⁾ E ív, E₄—5 levél.

nak adta, de egy részét eltitkolta, — a képmutatást és istentelenséget hathatósan ostorozza. „Külsőképen tetteteli ő magát — úgymond — hogy buzgó az egyházhoz, de szívében és elméjében különben érez; látszik, hogy Istenben nincs bizalma, Krisztus ígéretének nem hiszen, a ki megmondotta, hogy híveinek minden szükségeiben jelen van, különben csalárdságát nem palástolta volna. Azt hitte, emberekkel van ügye, nem Istennel, a ki mindeneknek látója és megmértékelője. E mellett ő a keresztény gyülekezet orva és lopója; mert el akarta hitetni, hogy az örökség teljes árát oda adta, melyet megajánlott Istennek, az ő gyülekezete táplálására. Példája ő minden hamis keresztényeknek, kik akképen akarják Krisztust vallani, hogy a miatt kárt ne valljanak, látván, hogy a mely nemzet között az igazság prédikáltatik, aképen rendelik dolgokat, hogy ha később változás leszen, ők meg ne fogyatkozzanak és a miatt nyavalyába ne jussanak. Igyekeznek két urat szolgálni, Krisztust és e világot. Isten gyülekezetéhez némi jó cselekedetet mutatnak időszerint, de a kereszténység palástja alatt kereskednek, lelkekben elszakadtak és megtagadták az igaz hitet“ ¹⁾).

A nemesb értelemben vett pathosnak nagy tere volt az egyházi beszédekben, s a mint a műszerkezetből következtetni lehet s a mint az emlékirók felőle szólnak, Dávid F. avval nagy hatást idézett elő. Egy helyen a Krisztusról tartott XX-ik prédikációban tüzzel, érvekkkel, lelkesült hangulatban hosszasan bizonyítgatva, hogy Krisztusról az ó-szövetségben csak jövendölések szólnak, de általa végbevitt személyes cselekedetek nem, így kiáltott fel: „*A könyörgésről is olvasd meg az egész bibliát, s ha egy betűt találsz, hogy a Krisztus az ó törvényben könyörgött valamit, bátor égesd meg a fejemen!*“ ²⁾ Más helyen ugyanazon részben levő VI. prédikációban a Krisztus öröktől fogva való születését az ó és új szövetség csaknem minden vonatkozó helyeivel ostromolván: ez emphatikus mondattal végzi be érvelését: „*Oh mindenható Isten! ha a szentírásban csak egy betű, avagy egy írásbeli nyilvánvaló bizonyosság is volna amaz Antikrisztustól költött örökkévaló Fiúnak, az Atya személyéből való születésének igazságáról, micsoda istentelen ember volna az, a ki azt megmerné vetni?*“ ³⁾

Egyik classikus beszéde az egy Istenről tartottak közt az V-ik a *kigyó álnokságáról*, mely Evát megcsalta s melytől Pál a gyülekezetet félti [II. Kor. II.]. A kezdő részben Romát második Babylonnak nevezi. „E szó zürzavart jelent s onnan indult ki — úgymond — minden zavar és tévelygés Istennek gyülekezetében, mit Krisztus és Pál apostal szemével előre látott és megjövendölte azt, a mi következendő volt. Krisztus gyakorta intette tanítványait, hogy távoztassák el a tévelygő tudományt; munkálkodjanak, míg nappal van, mert majd eljő a sötéttség és hamisság, mely elnyomja az igazságot; még egy kevés ideig velek lesz, de aztán eltávozik a világosság s eljő az idő és

¹⁾ Gg iv, Gg₅—6 levél.

²⁾ X iv, X₁₁ levél 1. oldal.

³⁾ N iv, N_{vii} levél 2. oldal.

lesznek olyanok, kik az Atya akaratját nem tisztán s igazán hirdetik, hanem sötétséggel összeelegyítik. Pál panaszkodik [Filip I.] hogy már az ő idejében nem tisztán kezdték volt hirdetni Isten igéjét. Mikor Ázsiából kimene Rómába [Apost. cs. 20.], öszvehívta a tanítókat s így szóla hozzájuk: Ti tudjátok, az első naptól fogva, hogy bejöttem Ázsiába, mind az időtől fogva veletek voltam, szolgálván az Ur Istennek alázatossággal, könnyhullatással és kísértetekkel, melyek én rajtam löttek a zsidók kételkedéséből; hogy semmi hasznos dolgot el nem titkoltam tőletek, hanem megjelentettem közönségesen és mind házanként, tanubizonyságot tevén zsidóknak és pogányoknak az Istenhez való megtérésről és a Jézus Krisztusban való hitről. Nem kiméltem magamat, megjelentettem az Ur Istennek minden tanácsát. De nem sok idő múlva támadnak közöttetek férfiak, kik eltékozzolják a nyáját, meg nem maradnak az igaz tudományban és a helyett az ő gondolatjokat veszik be . . . Timotheushoz pedig így szól: Kényszeritlek az Istenre és a Jézus Krisztusra, hogy eszedbe vedd a mit mondasz. Isten adjon neked igaz értelmet mindenekben . . . Mi szükség lett volna — kérdi — Pálnak tanítványát megesketni s könyörögni érette Istennek, hogy a Jézus Krisztus felől való evangéliumban megmaradjon, ha nem tudta volna, hogyjövend idő, melyben nem a megfeszült Jézus Krisztust prédikálják, hanem rajta kívül mást? Szent János is ugyan ezt prédikálja, hogy jól eszökbe vegyétek magukat, ha Istennek fiai akarnak maradni. Arról a Krisztusról kell vallást tennünk — ugymond — a ki testben jött el, nem azonkívül, a ki fogantatott Szentlélektől és Szüz Máriától született. Csalárd, ki nem így vallja Jézust, s ez az Antikrisztus, a ki megcsalja a népet, eltagadja az igaz hitet, kétfelé szakasztja Krisztust, egyik ember, másik nem ember, hanem Isten. Így csuszott be lassanként a tudománynak meghomályosítása, eképen kell kigyónlaltatni és a világosság gyertyájának meggyújtatni. Ime, értjük — így végződik az első rész — hogy szent Pál, Krisztus és az apostalok mind megjövendölték az Istenről és Krisztusról való igaz tudomány meghomályosodását, a mi meg is lött volt . . . A második részben meg van mutatva: ki a csalárd kigyó, a ki mérgét kiönti az emberi nemzetre, a ki megöli az Istennek szenteit és kárvalló beszédet szól Isten ellen. Ez az új Babylon ura. Vedd jól eszedbe. A kigyó az első embert elveszté, mondván, egyék a tiltott fa gyümölcséből s hasonlatos lesz Istenhez, s testi halált szerze vele neki és maradékinak. Azonképen vivé a Krisztustól újonnan teremtett embert tévelygésre a pokolbeli ördög s mérgével megsebesité. Ez a kigyó, mely elvonja az emberek lelkét Krisztustól s örök nyomoruságra viszi, a kik neki szolgálnak, pilisét s bélyegét viselik. Ezeket az irás mondja, nem én — mondja Dávid F., — szóval: valami álnokságnak titka és valami ellensége volt a népnek test szerint, az mind meg volt az Antikrisztusban, a ki kigyóként mérgével itatta a királyokat s fegyverrel kergette az igazokat. Ez az, a miről szent János írja, hogy az igazság meghomályosodott, az anyaszentegyház elbujdosott, azokat, kik a Krisztus hitét vallják, mindjárt Assis-ba küldik azok, a kik Babyloniában bársonyban járnak. Erre

czéloznak Esaiás és Jeremiás, midőn a testi ruhák és öltözetek bujaságáról és fényességéről szólnak; erre a mennyei jelenések írója [18. r.], midőn mondja, hogy vannak olyanok, a kik e világi dicsőség szerint felöltöztetve vannak, biborban és bársonyban járnak, az Istent csengő pengő cselekedetekkel tisztelik [Dániel 12.], a misét gyertyákkal és drága kenetekkel tartják. Ez az egyiptusi fogság — ugymond Dávid F. melyben fogva tartatánk a keresztények és megkötöztetnek emberi leleményekkel, mint ezt Krisztus Urunk panaszolja az irástudók és pharizeusok ellen, hogy emberi szerzéseikért hátra hagyták Isten törvényeit. [Máté 15.] Ezek Tyrusnak és Sydonnak kereskedői, kik jutalmokat elvötték! Ez az Edom, a ki vérbe mártott ruhában jár, a ki felindította egymás ellen az atyafiakat, kik verték, vágák egymást. Szent háboru volt a neve, vérrel folyt, mint az első Babylon korában, véresek voltak a második Babylon cselekedetei is, miért Isten megnyomorítja. Ez azon idő, melyben a Jézus Krisztus megfeszítetett. [Mennyei jel. 14.] Ez azon ember, kinek szájából kigyók jönnek ki, királyok imádják az ő Három-Istenét, az állatot és személyt s a kik nem mivelik, fegyverre ítélik... Egyet sem szólok, mit irtak a proféták erről, olvasd meg, keresztény! Ez a kigyó és ördög az, mely megrontotta a Krisztustól újonnan teremtett embert, hamis értelmet vitt be Isten gyülekezetébe, ekképen a csillagok alá estek, a nap meghomályosodott és a hold elüzetett a pusztába, Jézus gyülekezete latrok barlangjává lett... Mivel csalta meg a kigyó az embert? avval, hogy azt mondotta: ha esznek a tiltott gyümölcsből, Istenek lesznek... Constantinus császár pápává lön, Sylvester pápa császárrá, felfordult a világ, a népeken királyaik uralkodtak, a nép engedelmeskedett. A pápa megevé a tiltott gyümölcsöt, két kardot vön kezébe s bezzeg ő lön a világi Isten. Krisztus beszédét elhagyá a világ s annak hitt, a ki megcsalta, mert az igaz Krisztus helyett mást hozott be, kiről soha nem emlékezett az irás, hanem a kit a conciliumok koztak be s emeltek fel... Miért féltette Pál a gyülekezetet? Mert látta [2. Thessal. 2.] és azt mondotta: Irtam nektek ez álnokság fiáról, és mert tudta, hogy a háládatlanságért az Isten e világot megbünteti és setétséget bocsát rá. Sirtak rajta és panaszoltak az angyalok [Jerem. 4.], a csillagok megfeketültek az égen [Luk. 21.], az angyalok felindultak rajta, panaszolkodtak a proféták, látván a vakulást az álnokságnak fia által...¹⁾ E beszéd megragadó epilógusát hátrább én is epilógusként adom.

Gyönyörű a Szentlélekről irt első prédikáció, melyben a *lélek* szónak a szentírás alapján értelmezését adja s a vallásban és keresztény hitéletre befolyását meghatóan festi. „A lélek — így kezdődik az első vagy tanító rész — a zsidó, görög és latin nyelvben bővebb értelemmel bír, mint a magyarban, mert mi azon az ember okoskodó lelkét értjük, a melyet a fogantatásban nyerünk, nem Isten hathatós erejét, mely onnan feljül a világosság Atyjától adatik [Jakab ap. I.] E szó *lélek* a szentírásban először *szelet jelent, a mi a látható ég mozgása, a mi*

¹⁾ C ív, Cuij—Cuij levél. D ív, D levél 1. oldal.

minden mozgó állatokat megfoghatatlanul és megmondhatatlanul indit és mozgat. Krisztus szent Jánosnál [evang. 3. r.] így szól: *A lélek vagy a szél a hol akarja, ott fú, senki nem tudja, honnan jő s hová megy, megfoghatatlan és korlátozhatlan.* Mózes [1. k. 4. rész.] mondatik, hogy a Jehova erős szelet vagy lelket támasztott az özönviz felszárasztására. Ez bár külső mozgás volt, mely azt végbevitte, még is ábrázolta ama mennyei szelet, mely pünkösdi napján a tanítványokat megfuválván és mozgatván, zugásával az egész föld betelt s minden bálványozást, a mivel a világ el volt boritva, eloszlatott és az evangéliom áldásos világát mindenfelé kiterjesztette. Mint a szél látatlanul ingat és feltartóztatás nélkül mozgat mindeneket: úgy az Isten is hatalmának láthatlan ereje által indítja meg azok szívét, kiket ő szent Fia által magának választott . . . De nem csak az, hanem minden állatok belső élete és mozgása is mondatik léleknek vagy szélnek. [Mózes 1. 6.] ez van írva: *Bemenének Noéhoz a bárkába ketten-ketten mindenféle állatok közül, kikben lélek vala;* [Jób k. 17. r.] pedig ez: *Minden test lelkét kibocsátá és minden ember, kinek orrában az életnek szele fuvalt.* Innen van minden teremtet állatokban a lélegzés, de a mi különböz az emberi okos lélektől. E kifejezéssel élt Jézus Krisztus, midőn [szent János evang. 20. r.] a Szentlelket adta: *Vegyétek a Szentlelket: kinek bűnét megbocsátjátok, meg lesz bocsátva, kinek megtartjátok, meg lesz tartva,* a mivel annak erejét és természetét akarta megmagyarázni. Mint a szél a világ lelke: úgy akarja Isten magát is elénk terjeszteni, mert az Isten lélek és minden életnek, léleknek és mozgásnak oka [Apost. csel. 14., 17. sat.] Mondatik a szél vagy lélek a szentírásban erőnek is, melyet Isten minden teremtet állatnak osztogat, hogy legyenek és éljenek, mint bele fuvallotta az első emberbe az életnek lelkét, a mint azt Krisztus által kiöntötte az apostalokra, melylyel teremtette a mennyet és földet s a mik a mennyen és földön vannak. Szent Dávid is azt bizonyítja [163. ének]; *A Jehova igéjével erősítették meg az egék s az ő lelkének általa vagyon az ő erejek.* Job is így szól [26. r.]: *Az ő hatalmasságából egybegyültek a tengerek, bölcseségével megrontotta a kevélyt, lelke ékesítette meg az egeket.*

„Eszünkbe kell azonban itt vennünk — ugymond — hogy a mikor Isten lelke eképen minden teremtet állatokra kiterjed, a szent vagy megszentelő nevezet nincs hozzá értve, mert ez által az élet nincs megszentelve, hanem csak ereje mozgatja és hordozza, a mint a közmondás tartja: ő benne élünk, mozgunk és vagyunk. Ez az Isten lelke velünk közlésének első módja. Második, midőn nem életet ad, hanem annak szépítésére bölcseséget és tudományt, mint Saul királynak a profétálás lelkét, a philosophusoknak és poetáknak a természet felett való erőket és indulatokat, a kik nyilván vallották, hogy Isten különös ihletése nélkül egy sem lehetett jelessé. Harmadik módja, midőn az emberi természetet megtisztítja megújítja, és újonnan szüli az örök életre. Istennek e lelke, a megszentelő lélek. A kit Isten szent Fia által magának elválaszt, templommá szenteli, az ő Fiának élő tagjává teszi, hogy gyümölcsöt teremjen, az igazság cselekedetiben

bővölködjék, megigazuljon s megdicsőitessék. Ezért a Szentlélekért könyörgött szent Dávid midőn így szólott: Tiszta szívet teremts én belém, oh Istenem! és az igaz értelemnek lelkét újítsd meg én bennem!

„Ezeket — így végzi beszédét — azért számlálta elé, hogy a hívek megértsék, miként csinálták némelyek a Szentlélekből az ő agyaskodások szerint az Istenségben a harmadik személyt, s miképen mondták Istennek lenni azt, a mi bennünk és életünkben a mindennapi mozgás, lélegzés, nem külön személy mi tőlünk, kikben ez van, hanem lelkünknek ereje és hatalma, mely a cselekedetekben nyilvánul, s nem más, mint az ő erejének és hatalmasságának a teremtett állatokkal sokképen való közlése, rájuk kiöntése.“¹⁾

Ugyan a Szentlélekről való III-ik beszéd, melyben az tűzhöz van hasonlítva, egyike a legmeghatóbb egyházi beszédeknek. „A pokolbeli ördög — ugymond — az első ember megesésekor annyira felélesztette a kívánságnak tüzeit, hogy az gerjedez és lángol a gonoszságra és minden vétekre; ez ellen viszont Isten támasztott tüzet, mely megemésztő tüznek mondatik, melylyel megégettetik a bűn; de a Jézustól gerjesztett tűz sokkal sebesebb, a mint Lukács [15. r.] írja: Tüzet bocsátok e világra és senki meg nem tilthatja, hogy ne égjen. Ez az új testamentumnak és irgalmasságnak tüze — mond Dávid F. az ő Szentlelke, melylyel felgerjeszti szivünket és lelkünket, hogy égjünk; áldozatok megemésztő tüze, mely a Krisztust mienkké teszi; olyan, mint a tüzes nyelvek a pünkösztnek napján, az a tűz, melyről keresztelő János írja, Krisztusról szólva, hogy ő tüzzel és vízzel keresztel.

„A tűzben főképen három dolgot látunk — mondja a II-ik részben — a melegség erejét és a megemésztésben való sebességet; ennél nagyobb hatalommal semmi sem melegít, meg nem emészt, meg nem tisztít. Látjuk ezt nyilván szemeinkkel. Szinte olyan legelőször az Istennek lelke ereje mi bennünk, hathatósan s hatalommal indít fel és hajt, hogy az Istennek igéjének prédikálásában minden ellenvetés és bántás nélkül eljárassunk. Miképen az ágyukban látjuk, a tűz sebessége, hogy hajtja a golyóbist és az mely hathatós: azonképen szól az Isten is Jeremiásról könyve első részében. Másodszor látjuk, hogy a minemü szennyet külsőképen a víz elmosogat s a tűz belsőképen megemészt: szinte olyan a mennyei tűz is, mert belsőképen a hívek természetét megváltoztatja és semmiképen az emberi leleményeknek és Isten igéjének összeelegyítését el nem szenvedheti, hanem mint a pozdorját megemészti. Harmadszor a tűzben a megválasztásnak ereje mutattatik meg, melyről Pál apostal szól, hogy a tűz mindennek tudományát és cselekedeteit megpróbálja és megválasztja, a mint a mostani időben is a hívek szivében felgerjesztett tűz az egy Atya Istenről és az ő áldott szent Fiáról való igazságot megválasztja és megtisztítja a pápai leleményektől.“²⁾

¹⁾ E ív, E₄—5 levél.

²⁾ Ff ív, f₃—4 levél.

Homiliái közül idézem a Krisztusról való IX. prédikációjából az igazságra vonatkozó utolsó részt. „A megigazulás következése — ugymond ő — az üdvözülés vagy is az örök élet. Azt mondja Krisztus Máténál [5. r.]: *Boldogok, a kik éheznek és szomjuhózzák az igazságot, mert azok megelégitetnek, s bár a hívek itt e világon háboruságot szenvednek érette, övék lesz a mennyeknek országa.* Így szól Dávid is [III. zsolt.]: *Örökkévaló emlékezetben lesz az igaz ember és gonosz hirtől nem fél.* A példab. könyve [8. r.] szerint: *Az igaz mint egg oroszlán bátorságos levén, meg nem retten. Az igaz ember mint a Libanuson való czedrus, megvirágozik és megsokasodik. Az igazaknak hajlékokban vigasságnak és üdvességnek szava van.* [118. zsolt.] *Az igazaknak az ő útjok mint a hajnali csillagnak világossága előmegyen és világosít mind a tökéletes napiglan.* [Példab. 4.] *Az igaz soha meg nem mozdul, a hitetlenek pedig nem maradhatnak e földön. Az igazaknak az ő szája bölcseséget szól. A kik Isten országának igazságát keresik, azoknak mindenek megadatnak. Az Urnak szemei néznek az igazakra s fülei hallgatnak az ő könyörgéseikre. Megigazulván a hit által, békeségünk van az Istennel.*

„Ezt az Istennel való megbékélést, Istennek frigyét, lelkünk csendességét és bátorságát a világ nem adhatja meg. *Az igazak fénylenek mint a nap e világnak végezetéiglen. Kimennek az angyalok és kiválasztják a gonoszokat az igazak közül.* [Mát. 13., 25.] Szükség azért, így zárja be beszédét — *megismernünk az igazság útát, a bűnnek meghalunk és gyűlölnünk a hamisságot* [Zsid. 1.], *betelnünk az igazság gyümölcsével, éhezünk és szomjuhozunk azt, Istennek szolgálni szentségben és igazságban s keresnünk az ő országát és igazságát . . .*“¹⁾

Ugyan e részből idézem a XI. prédikáció végét, melyben híveinek a keresztény jóakaratot és vendégszeretetet köti lelkökre. „Ábrahám t. i. egy alkalommal vendégeket fogadván házához, azokat a Mambre hegy cserfás völgyében nagy szeretetben részeltette. Ezt Mózes hagyta emlékezetben [I. k. XVIII. r.], de az evangéliumban is számos hely szól hasonlóról. Máténál [XXV. r.] Krisztus Urunk maga azt mondja: *Éh valék és szomju, s ételt és italt adatok énnekem.* A pogányoknál mind a jövevények, mind az úton járók iránt való jó indulat magasztaltatik. Ez által intetünk mindnyájan, hogy igaz szeretetből és jó akaratból evvel egymást megtiszteljük s a jövevényektől és útonjáróktól kezeinket és segítségünket meg ne vonjuk. Esaiásnál e tanuság olvasható: *Szegd meg a te kenyeredet az éhezőnek, a szükölkődőket és bujdosókat vidd be házádba, mikor mezitelen látsz, ruházd fel, embertársadat meg ne utáld. Ekkor a te világosságod mint a hajnali csillag fénylik, egészséged hamarább támad és igazságod a te színed előtt jár s az Ur dicsősége körül veszen tégedet.* Ide céloz Pál intése: [Róm. 12.] *A szenteknek szükségében segítségül legyetek, takarékoskosságot kövessetek, ételben és italban, a lakadalomnak készítésében mértékletesek legyetek.* Ezután így szól Dávid F. szelid feddés hangján: Ábrahám, midőn

¹⁾ H iv, Hii—Hii levél.

vendégét megemberelte, nem voltak különféle borsos étkek, borok, idegen országokból való italra és ételre ingerlő dolgok, hanem vaj, tej, hus és a mi a házában volt; nem ékesen megterített asztalok és ezüst poharak, hanem a fa alatt telpedtek meg, Isten szerént való ételek és italok, Isten csoda dolgairól való beszélgetés, nem bujaságra és gonoszságra indító éktelen szólások — minden a természet táplálására volt, nem romlására. Ha igaz keresztények akarunk lenni, szükség, hogy ezeket kövessük s a világ gonosz szokását eltávoztassuk, melyben a mi időnkben a lakadalmak a természetnek romlására, az egészségnek veszedelmére rendeztetnek, dobzódásnak és torkosságának vége-feneke nincsen, elannyira, hogy az emberek magukat marhájakból kipusztítják, betegségekre adnak okot, s hiában való költségekkel az atyafiúi szeretetet megrontják: mert a mivel szegényeket lehetne segíteni, elköltevén, minden igazság ellen csalárdsághoz nyulnak, hogy a mit elvesztegettek, ismét begyűjthessék . . .”¹⁾

Dávid F. e beszédeiben is a napirenden levő hittani kérdéseket igyekeznek és pedig épen saját egyházában tisztázni és bővebben kifejteni s könyve által mindenfelé elterjeszteni. Ugy látszik, ismerte az előbeszéd és szónoklat hatalmát. Prédikációit ezerenként hallgatták, s őt dicsőítve, elveit elfogadva szájról szájra adták. E könyve is nagy számban vitte szét az országban eszméit. Természetes volt, hogy győzelme közeledését előre látta s több ízben megjósolta. Egy helyen a Jézusról írt XIII. prédikációjában ily sajátosságosan fejezi ki hitét: „Vajha kevélységünket s elméink felfuvalkodását mindnyájan levetkeznők s Isten igéje együgyü vallását eszünkbe vehetnők! De hadd szálljon le csak a hályog szemünkről, adassék a Dávid kulcsa kezünkbe, meglátod keresztény atyámfia! noha szidalmas erről szólni, hogy a mint a purgatoriumosokat megszegyenitette az Ur Isten, azonképen ezeket is megszegyeníti. Győzd csak elvárni, hidd el, hogy Isten az ő igéjének együgyü-voltát megoltamazza . . .”²⁾ XXX-ik beszédeiben még hathatósabban fejezi ki jövőben való hitét: „Nekünk — ugymond — nem Athanaziust, hanem a mit Kristus mond, azt kell követnünk. Senki más alapot nem vethet, mint a mit ő vetett. E mellett kell megmaradnunk. Hiszem, hogy sokan megbotránkoznak bennünk, hogy elállottunk a régi tévelygő magyarázat mellől és csak a próféták és apostalok irását követjük. Most bizony igen idegennek tetszik az Isten igazsága, de megmutatja Isten ő szent felsége, hogy ez az örök életnek tudománya. Akármint dühösködjék a világ, megtudja Krisztus oltalmazni az ő országát és annak igazságát, és azoknak, kik őtet keresik, örök életet és boldogságot ad”³⁾.

Hadd álljon itt az *Egy igaz Istenről* való V-ik beszéde szép epilógusa: „Miért, hogy az idő elmúlt — így szól ő — hogy Isten igazsága kimutattassék, el kellett mennem és a keresztény atyafiakkal

¹⁾ I ív, Iij levél.

²⁾ R ív, Rmij levél, 2. old.

³⁾ Bb ív, Bbs levél, 2. old.

szembe lennem [*Érti valamelyik hitvitáját, de évét tudni nem lehet.*] és az anyaszentegyház rendeléséről és tudományáról szólnom. Most a keresztényeket Istennek ajánlom és intem, hogy megismerjék azt, a mit prédikáltam. Igérem arra magamat, hogy mikor Isten módot ad megtérésemben, a hol azt elhagytam, azon kezdem el, és megmutatom azoknak igaz értelmét, melyeket az ellenkező atyafiak a Három-Istennek oltalmára vonszanak, melyeknek nem az értelme, melyet ők mondanak. Azért a keresztények megbocsássanak és velem egyetemben az Ur Istennek könyörögjenek a közbenjáró Jézus Krisztusnak nevében, hogy az 1260. esztendő betelvéen ¹⁾, mondhassák az éneket: *Ledölt Babylon!* hogy a pápa találmánya megromoljon, a Krisztus győzedelmes legyen az ő fiaiban, és kiesvén a fegyver kezéből, ne kergethesse a keresztényeket és az Istennek igazságát ne olthassa meg, hogy az evangeliumnak tiszta magyarázatja köztünk megmaradván, az ő kegyelmessége az anya-szentegyházhoz megláttassék minden népek között és elkezdett igazságát elé vigye az ő nevének tisztességeért ²⁾.

A könyv végén, az utolsó prédikációban Dávid F. szövegbe foglalta *Hitvallását*, mely rövidebb mint a *Vitairat*-ból már ismert, polemikus mint az, de az elvek ugyanazok, ismertetését szükségesnek nem látom.

Dávid F. hitvitái, polemikus művei s egyházi beszédei tanulmányozásából csaknem plastikailag domborul ki előttem baráti, mint ellenségei, kortársai, mint a későbbkori írók által magasztalt ékeszólása, a mi reformatori működése sikerének főemelyüje volt. Ő már a természettől megnyerő külsőt, ép és szónoklatra kiválóan alkalmas szólási szerveket örökölt. Polemikus szónoklataiban és a vitairatokban az uralkodó elemek: gyors dologfelfogás, sebesen születő észrevétel, az ellenfél gyöngéinek s a czáfoló érvek egész sorának a villámgyorsaságával versenyző kitalálása. Ha közönsége figyelme lankadt, a tárgynak új oldalról feltüntetése, vagy más vitakérdésre térés által élénkítette meg. A vita komolyságát tüzetjes érvelés, az előadás nemes heve és erélye által mérsékelte, s a vitatkozást találó ötletek, ép humor, szikrázó élcz, olykor a gúny kimélettel használt fegyverével tette változatossá. Rhetorikájának fénye úgy meglep, mint bámulatra ragad dialektikája ereje. Őt megfogni nem lehetett. Felelni mindenre, mindig kész. Mikor ellenfele fennakadtnak vélte, egy új kérdéssel vagy a vitatételen tett egy fordítással kisiklott s támadói fölébe került: ezer átváltozásra képes Proteus, Homer csodái egyike. Most az elméleti vizsgálódás mélységébe merül, ha nyomán akarsz elindulni, majd az okoskodás labirintjában vagy a bibliai helyek feneketlen tengerében vész el érveid sebző nyila előtt; fölgyúl mint a láng, éget, mint a tűz, ha sértő szó irányul rá; mint a kevély pálma emelkedik fel, ha

¹⁾ Érti az 1570-ik évet, mint azt más helyen is kifejezte, azért; mert ő Krisztus tiszta evangeliuma elhomályosodását a Szentháromság-tannak a III-ik keresztény század közepén hittanná emelése idejétől számította.

²⁾ D ív, Díj levél 2. oldal.

megalázni akarják; haragos párduczként áll szembe ellenével, ha megtámadtatik; az elhibázott érvelés valamely részén át rá rohan, érvei zömét logikája erejével szétbontja, saját érveivel összezuzza s személyét egy-egy csattanós apostrophával nevetségessé, néha egészen semmivé teszi. Az okokkal és okozatokkal, a hasonlóság és hasonlatlanság retorikai alakzatával, az ellentétekkel és syllogismussal érvelés oly fegyverek az ő kezében, mikkel csak győzni szokott, meggyőzetni soha. Önérzetes de megnyerő udvariassággal simul a hatalom és főurak felé, a nép képzelmet élénk észrevételekkel s meleg tárgyelőadással indítja és nyeri meg, mely azt az ügynek valódi szeretetéről s szavai és meggyőződése összhangjáról győzi meg. A kigyó nem lopózhatik be észrevétlenebbül a virágok közé, mint ő szónoklata által a rá figyelő közönség szívébe. Szinte két évtized alatt alig volt egy-két hitvita, melyben legyőzetett, nem volt egy polemiája, a hol vesztes maradt, nem egy nyilvános szónoklata, mely addigi dicsőségét újjal ne tetézte volna... Csodálatos ész, ünnepelet szónok, irigylendő szerencsésü vitatkozó!

Egyházi szónoklatait is classikus erő és siker jellemzik. Beszédei tárgya és az inventio a lángész műve, beosztása a szónoklati technika remeke; a bevezetés, érvelés és bizonyítás, a megindítás és rábirás mesterre mutat. A prédikációk bibliai alapigéi és a szép epilógok ma is nagy értékűek. Hallgatóiban maga s tárgya iránt erősebb rokonszenvet ébreszteni alig volt képes valaki, mint ő. A ki egyszer meghallotta, megszerette, s a ki megszerette, mintegy bevésődtek szívébe rokonszenves lénye és népszerű tanai. A beszédek előkészítő szavai rövidek s érdeklők, eszméi újak s ragyogók, a szentírásnak általa idézett gyöngyeit, a történeti és erkölcsi példákat kedves képek s hasonlatok, metaphorák, olykor hatásos költői felkiáltások fűszerezték, szónoklatának ellenállhatlan varázst adva. Ha beszéde akadályra nem talált, csöndes folyam volt, haladása méltóságteljes, nyugalma a tengeré; mikor tárgya mellett felhevült, meggyúlt maga s meggyújtotta a sziveket; midőn az erény s keresztény jószág mellett szólt, mérsékelt és vidám volt, eszmejárása fenkölt; ha a hit és jámbor élet boldogságát festette, szelid s hangulatos, gondolatai szépségeivel, gazdag élet-tapasztalása gyümölcsei bőségével betöltötte híveinek lelkét; midőn a pápa ellen szólott, a bünt ostromolta, mérges oroszlánná lett, szavai menykőként sujtottak s feddése nyomatékos, éles, rohamos, vagy mint a fergeteg magával sodort és letiport. Az ékes szókötés virágai, nyelvünk alaki szépsége és ereje, a formák és szín gazdagsága, az irány ékességei elbájoltak; az érzés melegsége, melylyel a szépet, jót és igazat festette, tiszteletet költött, lelkesedése mindent magával ragadott. A hány ötlet, annyi virág, a hány kép, annyi szellemszíkra, a hány mondat, annyi eszme. Beszédei a hit, meggyőződés és szépérzelmek összesége, megannyi sikerült szellemi alkotás, az egyházi irodalom örök remekei, a keresztény papság soha el nem muló dicsőség- emléke...

Hátra volt még, hogy Dávid F. hitvallása erkölestani részét is

kifejtve nyilvánosság elé bocsássa. E célra írta: „**Krisztus országáról** első könyv, az **Antikrisztus országáról** második könyv“ című művét. ¹⁾ El is jött volt ideje, izgatottan várta az ország, s midőn megjelent, örömmel fogadta a nagyobb rész s káromomolta a másik. Ez is azok közé tartozik, a mikből alig található ma példány. Elpusztították, megégeették... E könyv bizonyíték arra, hogy ő a régi apostoli egyszerűségre igyekezett vissza vinni az új egyházat s reformatori missiója tiszta tudatával birt. Minden vallásnak birni kell ethikai tartalommal. Hosszas hittani munkásság után Dávid F. végre erről is kifejtette nézeteit, Isten országának oly magasztos képét tüntette fel, Jézus erkölcsanát oly vonzóan adta elé, hogy hívő ember s keresztény lélek áhitattal gondol megalapítójára s tisztelni kénytelen lelkes hirdetőjét. A könyv tartalma s egyszersmind Dávid F. sajátul fogadott erkölcsanainak szépségei a VII. és IX-ik fejezetben érnek tetőpontra, feltárva keresztény lelkülete s nemes kedélyelete egész gazdagságát. Dávid F. ezt is mint más, nagyobb szabású s merészen írt művét a fejedelemnek ajánlotta, mely a könyv célja, az író és az akkori vallási viszonyok ismerete szempontjából igen érdekes adatokat foglal magában. „Gyakran gondolkozván — így szól — Krisztus újjá születő országában a kegyesség és szeretet művei csekély-voltáról s a hívek meghidegüléséről: okát abban találta, hogy az embereknek Isten felőli nézetei tévesek, bálványokat imádnak, az engesztelhetlenség magvai elhintvék az egyházban, fenhordja fejét a dölyfösség lelke, vérontásra kész a bosszuállás. Konstantin császár és Sylvester pápa behozták a háromságos Istent és kettős Krisztust, a zsidó istentisztelet papi ruháit és szertartásait s Krisztus ifju nyáját Isten igéjének tiszta értelmétől conciliumi végzésekkal s emberi találmányokkal elhajlitották. A kik ezt tették, nem Krisztus, de önmaguk dicsőségét keresték, üres szavakkal s ceremóniákkal cserélték fel annak üdvös tanait; a mi hogy az ő eklézsiáikban el ne terjedjen, miután az *Egy igaz Istenről és annak egyetlen Fiáról* ²⁾ tanaikat már megismertették, eljött ideje, hogy e könyvet is kiadják s a híveket fokozatosan felvilágosítsák Krisztus országáról, melyben a hit, remény, szeretet és örömlakozik, oly célból, hogy a kiket eddig előszóval és irással az üdv útjára téríteni nem tudtak, a szeretet művei és kegyes társalkodás által birják rá. S mivel az igazság ellentétek által tűnik ki legjobban, eléadják a beretvált fejűek sátáni országának leírását is, a kis gyermekek kereszteléséről írt s a könyv végére fölvetett értekezéssel együtt, egyházuk nevében a fejedelemnek ajánlva azt oly végre, hogy általa a szeretet cselekedetei gyakorlására hajlandóbbá legyen, a Babilont anánál inkább megvesse s az igazság terjesztésére föllelkesüljön. Kéri, hogy mint eddigi könyveiket, ezt is kegyelmesen védelmébe fogadja.“... Ezután a keresztények tusakodását s egymásnak fegyverrel üldözését megróván: a szellemi harc földi fegyverekkel vivását örültségnek

¹⁾ Egyháztört. Emlékek. II. Dávid F. irod. adatai XXV sz.

²⁾ „ „ „ „ „ „ „ XI. sz.

nevezik. „A keresztények ellenei — így szólnak — a vétkek, melyek ellen erénnyel kell küzdeni s a rosztat ellenkező szerekkel gyógyítani, hogy a tudomány üzze el a tudatlanságot, a méltatlanságot mulja felül a béketűrés, a kevélységnek álljon ellene a szerénység, a röstség ellenébe álltassék a munkásság, a kegyetlenséggel harczoljon a kegyelmesség, a tettetést győzze le őszinte s Isten előtt magát tetteleg bebizonyító vallásos érzelem és tiszta lélek, mely Istennek tetszeni buzgón igyekezzék. Ezek az igazi keresztény vallás igazán győzelmes fegyverei, nem az, hogy a tanítás tiszte bakóra bizassék s a kehely külsője megtisztítassék, míg belsője ronda. Ezeket azonban csak a vallásra értik; mert a bünösnek a polgári hatalom büntető ítélete alá vetve kell lenni, ha — a mint most gyakran történik — hajlékainkban megfojtatni nem akarunk; s ha az a jókat őrizve, az elítélt gonosztevőt kivégezteti, senki, maga a gonosztevő sem meri védelmezni. De a vallás dolga más, igazságai nem oly világosak; ezer évnél régebben foly már azokról a vita, eldöntés nélkül, ártatlan vérrel — tudatlanság és vakbuzgóság miatt — sokszor eltölt a föld. Mind hiába. E vita a szereteten kívül semmivel el nem lesz dönthető. Nagy vigyázat szükséges tehát, nehogy a bünössel együtt Jézus is megfeszítettessék. Ha élni engedjük közöttünk nemcsak a törököt és zsidót, kik közül egyik a Krisztust nem szereti, a másik megfeszítette; ha nemcsak eltűrjük, a kik káromkodnak, kevélyek, irigykedők, fősvények, szemtelenek, dobzódók, hanem élünk is velök, étkezünk, vigadunk: legalább a szabad léget és gondolkozást engedjük meg azoknak is, kik Krisztus felől másképen gondolkoznak, de senkinek nem ártanak s el vannak határozva, inkább meghalni, mint hogy mást szóljanak vagy cselekedjenek, mint a mi igaz s a kiknél kevesebbé félelmes osztálya az embereknek nem lehet. A ki szereti Istent, engedelmes a polgári hatalom iránt is. A ki hamar itél, hamar is csalódik. Sok ember megbánta már gyors ítéletét, egy sem az abban késedelmezést. A ki hajlandóbb megbocsátásra, mint haragra, az Isten természetét követi, mely midőn bünös-voltunkat tudja is, megtérésünkre kegyelmesen várakozik. Nyilván való, hogy a ki erről másképen gondolkozik, más vérét szomjuhozza. Lássá, miképen számol érette Istennek. A kegyelmességet, béketűrést, irgalmasságot és engedekenységet lehetetlen meg bánni, a kegyetlenséget és vakmerő ítéletet ellenben lehetlen meg nem bánni. Az első út bátorságos, az utolsó véstteljes — esztelen, a ki tudva mégis azon jár. Fogadd tehát — ezek az ajánló-levél végszavai — oh király! e művet nyájasan és emberiesen, olvasd a szentírásokat kegyes és vallásos lélekkel s birodalmaid kormányzására úgy készülj előre, mint halandó ember, a ki egykor a halhatatlan Istennek számolni tartozol. Ohajtjuk neked Mózes kegyelmességét, Dávid kegyességét, Salamon bölcsességét!”

A könyvnek czéломra tartozó, említett két fejezete közül a VII-ikben a hitnek a szeretettel [*Fides et Caritas*] gyönyörű egybehasonlítása olvasható. „A ki nem szeret — így kezdődik az első — nem hisz. Lélek a hit szerzője. Szeretetet szül szeretetet. A szentírás gyakran ösz-

szeköti a kettőt s a hitnek ad elsőséget, okokkal támogatva. A hit nagyobb — úgy mond — mert alapja az üdvnek, de magasztossága nem önmagában van, hanem Isten kegyelméből; nem ellentmondás tehát, ha a szeretet tétetik elsőbnek, mert Isten nem érdemeinkért, nem is hitünkért idvezit, hanem saját irgalmánál s kegyelménél fogva. Sok szól azonban a szeretet elsőbbsége mellett. A mit Krisztus megigazulásunkban nekünk adott, főképen a szeretet műveiben s gyümölcseiben áll. A szeretet szélesebben kiárad mint a hit. A hit csak szemlélet, a szeretet tevés. A hit csak Istent illeti, a szeretet Istent és emberbarátokat, a főt és tagokat. Krisztus bennünk a szeretetben épül fel egy tagnak a másikhöz vonzó köteléke által. A szeretet megeleveníti a hitet . . . Felsőgeesebb szeretni, mint hinni . . . A szeretet minden súlyost eltűr, elvisel, megkönnyit — még a szegénységet és halált is. Krisztus is szeretetből szenvedett halált értünk . . . A szeretet állandóbb s mintegy jelképe a jövőnek, hol egyedül ő lesz uralkodó. A hit a tökély kezdete, a szeretet legmagasb foka; Krisztus országának alapja az és élet; Szent Ignác szerint a hit az élet kezdete, vége a szeretet. A hit elkezdi a jót, a szeretet elvégzi. A gonosz is hisz Krisztásban, de nem szereti, akkora a szeretet nemessége. A szeretet végcél, üdv forrása, Isten szeretete mi hozzánk. A szeretet Isten s az Isten szeretet, mely a Szentléleknek mintegy belénk ömlése által minket fölgnyulaszt . . . Miért mondatik Isten inkább szeretetnek, mint hitnek? Mert az isteni természet tulajdonsága nem a hívés, de a szeretet . . . Nemesb, felsőgeesebb, Istenhez hasonlóbb a szeretet. A Jézus új parancsolatként adta ki Isten országa fiainak a szeretetet, háromszor — s mily esenkedőleg kérdezte tanítványától: *Péter! szeretsz-e, szeretsz-e, kedvelsz-e engemet? Hagyj el mindent s kövess.* Pál azt mondja: *őt a szeretet tette férfvá, gyermekségéből kiemelve.* Nagyobb ismeret kell ahoz, hogy Krisztust szeressük, minthogy higyjünk benne. Szeretet által közeledik Krisztus az emberhez; ő most közelebb van hozzánk, mint midőn csak eljövendő volt. A távol levőt ha látjuk sem szeretjük úgy, mint a jelen levőt. Mikor a Krisztus tökéletes szeretetére eljutsz, mintegy elmerülsz benne, szived egészen övé, tőle fügsz teljesen, sem félelem, sem halál el nem választ tőle. Pál mondja [Romab. 8.]: Ha valamit ragaszkodóan szeretek s tudom, hogy én is szerettem, egészen azé vagyok, oda visz, a hová akar. A szeretet természete, hogy belsőd megnyilik az előtt, a kit szeretsz, mdinen akaratod benne él, mindenestől tetszik neked. A szeretet Krisztussal egyesit, betölt, tökéletesit . . . Nézd és szeresd őt, Krisztust a ki ilyennek mutatta magát hogy szeretheted, mint atyádfiát, mint szószólódat Isten előtt . . . Bizony nagy az ily szeretet, mit hit előzött meg! . . . ?¹⁾

A IX-ik fejezetben a szeretetnek van megragadó képe adva. „A szeretet mindeneket felül mul [I. Kor. 13.], de azzá tulajdonságai által lesz. A szeretet hasonlóbba tesz Istenhez, a kit megközelíteni töreked-

¹⁾ Ugyanott Q iv Q₄—₅ levél.

nünk kell. A törvény tökélye a szeretet, s a ki szeret, betöltötte azt. [Rom. 13.] A szeretet a törvény összesége és vége. Krisztus szerint a törvény teljessége a szeretetben áll. A ki szeret nem óroz, nem öl . . . A menyegzői ruha, melyben járni kell, a ki a Krisztus menyegzőjéhez járul, a szeretet. Az azon olaj, mely azok lámpájában örökké ég, a kik azt az Isten országában a hit által meggyújtották. [Máté 25.] Fenséges a szeretet útja [I. Kor. 12.] A szeretet épít, fentart, megmarad. A szeretet kegyelmes, nem álnok, nem felfuvalkodó. A szeretet nem gyűlöl, nem önző, nem boszankodik, gonoszat nem gondol, az igazságtalanságban nem gyönyörködik, de igen az igazságban. A szeretet mindent elvisel, eltűr, mindent remél. A szeretet a tökéletesség kötele. [Galat. 3.] A szeretet királyi törvény. A szeretet a valódi szabadság, mihez a szolgaság félelme nem járul. [I. Péter 4.] A két legfőbb parancsolat is ez: Higyj Jézus Krisztusban, szeresd embertársaidat. A szeretet felmagasztal, eltakarja a bűnt, összesíti a választottakat, Istent a világgal, az embereket Istennel. Szeretet a világ éltető lelke, a jók legfőbb kincse. Szeretet nélkül nincs boldogság a földön és semmi sem kedves Isten előtt, tökéletessége a nélkül kimagyarázhatatlan; embernek legfőbb dolga: Istent és embertársait szeretni! . . .“

Ez Dávid F. hitvallásának ethikai tartalma, a mit ő mintegy gyupontba fogva össze, a következő gyakorlati irányu kötelességi fogalmakban fejezett ki: „Krisztus országának igaz tagjai megismertettek arról, ha hiszik az egy igaz Istent, Jézus Krisztusnak szent Atyját és a szüztől születet Jézus Krisztust, úgy, a mint azt az apostali hitvallás tanítja; ha elhagyván a bálványozást a szabad eklézsiák tagjává lesznek, ha elméjük és erkölcsük megújulása által újonnan születnek; ha hitben, félelemben és reményben élnek és járnak Isten és emberek előtt; ha az élet kereszteit béketűrően viselik; ha jót kívánnak azoknak is, a kik őket átkozzák; ha buzgók az imádkozásban, hallgatják a szent beszédeket s az egyházi szentségekben gyönyörködnek; ha a szegényekről nem feledkeznek meg s Isten egyháza ügyét előmozdítják; ha hitvallásuknak megfelelnek s mások ügyeibe nem avatkoznak, hitökről számolni mindig készek; ha a hit dolgában senkit el nem ítélnék, hanem az ítéletet az eklézsiára bizzák; senkit nem bántalmaznak, nem gyűlölködnek, nem irigykednek, nem kevélykednek és nem bosszuállók; ha az árvák és özvegyek ügyét felveszik s személyválogatás nélkül mindennek igazságot szolgáltatnak; ha irgalmasak, szelidek, békeszeretők, alamizsna osztogatók; ha készek mindig a megbocsátásra s a nap haragjukon soha sem megy le; ha a polgári hatalom iránt engedelmesek, nem röstek, serényen s híven munkálkodnak; ha vallásáért senkit megöletni nem kívánnak, mert a Krisztus a gyengéket támogatni parancsolja, az eltévedteket a jó útra vissza vinni, nem elveszteni, a konkolyt az aratás idejéig ki nem tépni . . . Kövessük hát a szeretetben Istent, ki egyetlen Fiát szeretetből érettünk áldozatul adta; kövessük ennek példáját, ki magát az emberi nemért a kereszt gyalázatos haláláig alázza meg, arra tanítva követőit, hogy a ki Isten országában legnagyobb akar lenni, legyen legkisebb . . .“

Ime a Dávid F. szerinti keresztény unitáriusság. Hódolattal borul le Isten előtt az őt híven követő kis egyház, — édes Atyának, szeretet Istenének nevezve azt. Nem a kevélység — az alázatosság és szeretet lelke az, mely tagjait betölti, mert így tanította őket a megváltó és üdvözítő Jézus Krisztus. Az ő tiszta és egyszerű hitnézetei, a keresztény jámborság, vallásos türelem és másokkal jóltevés, az egyházhoz hű ragaszkodás s buzgó szolgálatának nemzedékről-nemzedékre átöröklődő erénye úgy elterjedett az általa alapított eklézsiákban, a szegények és árvák iránti részvét oly mély gyökeret vert, s a jó és igaz érzése annyira természetévé vált kicsinynek és nagynak, mintha Krisztus velök élne ma is, ők a Krisztusban élnének, lábainyomdokán szent példájától vonzatra járnának, s mintha Isten Szentlelke hatná át folyvást szivöket, vezérelve gondolataikat és cselekedeteiket, elanyira, hogy az egyes és egyház legyen ez elveknek s nagy alapítójuk apostali lelkületének hív visszatükrözése.

A könyv II. része éles polemia a pápai hatalom, a Szentháromság hitét vallók hierarchiai és zárdarendszere, a papság és isteni tisztelet fényüző pazarlása, a pogány népektől átvett cultusformák, halottak imádása s általában az üdv kérdéseinek kül ceremóniákra fektetése ellen. Reminiscentiák s néhol szó szerinti idézetek Serveto *Restitutio Christianismi* című művéből, sok helyen erős szenvedélylyel, mindenütt tanuságosan írva; a mint ez a 6—7 könyvnek Sandius *Antitrinitariusokról* irt műve¹⁾ s az általam közlött ezt illető könyvtartalom²⁾ megfelelő helyei összehasonlításából kitünik, de a mikre kiterjedést a czéломra sietés tiltja.

XI.

(1570—1571.) Az utolsó hitviták a Tiszán innen és II. János (Zsigmond) birodalmában. Melius és Dávid F. végső erőfeszítése a sajtó terén. Külsegély az utóbbi érdekében. Az unitárius hitelvek diadala. A vásárhelyi hitviták s az unitárius hitvallás alkotmányos elismertetése.

Áthathatlan homály takarja el látásunk elől Melius indokait: a fejedelem határozott tilalma ellenére miért hívta meg Dávid F-et és követőit újabban az 1570-ki csenger-miskolczi egyházi vitára. Büszkeségét sértette-e, hogy mindig ő megy az általa hirdetett zsinatokra? Saját hívei között erkölcsi nyomást akart-e rá gyakorolni? mert megfélemlítésre oly tekintélylyel szemben, minő akkor Dávid F. volt, gondolni sem lehetett. Vagy gyűlölt ellenfele ártalmatlanná tételének

¹⁾ *Bibliotheca Antitrinitarior.* 14—14. II.

²⁾ *Egyháztörténelmi Emlékek.* II. Dávid F. irod. eml. XXV. sz.